

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOGA BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXXIV

Zagreb, 2011.

Broj 67

rasprave i prilozi

UDK 27-312.47(497.58)''10/16''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 5. 7. 2010.

Prihvaćeno za objavljivanje: 15. 10. 2010.

UTJECAJ KULTA BLAŽENE DJEVICE MARIJE NA NEKE ASPEKTE POBOŽNOSTI NA ISTOČNOJ JADRANSKOJ OBALI U RAZVIJENOME I KASNOME SREDNJEM VIJEKU¹

Zrinka NOVAK, Zagreb

U radu autorica razlaže procvat kulta Blažene Djevice Marije u razvijenome i kasnome srednjem vijeku na istočnoj jadranskoj obali, kao i njegov razvoj i širenje kroz različite aspekte pobožnosti. Kao jedan od vidova pobožnosti prema Bogorodici razmatraju se sve učestalija hodočašća u različita Marijina svetišta na jadranskoj obali. Od razdoblja gotike osjeća se sve snažniji utjecaj marijanske ikonografije na sakralnim i votivnim slikama u crkvama i samostanima, ali i u privatnim kapelama bogatog patricijata. Od tog razdoblja kult šovanja Djevice Marije preobražava je u univerzalnu zagovornicu čitava puka protiv raznih nedaća kao što su glad, rat, bolesti i sl. Posljedica procvata marijanskoga kulta bila je i sve jača pisana produkcija narativnih i poetskih djela. U tome smislu proučava se i nastanak i zapis marijanskih molitava i ukorjenjivanje molitvene prakse (Juraj Šižgorić, Marko Marulić, Frane Božičević Natalis) kao i proslave različitih blagdana vezanih uz Marijino ime. Razmatranjem nastanka marijanskih bratovština u istočnojadranskim komunama, pokušat će se ukazati na društvenu i profesionalnu strukturiranost vjernika s obzirom na specifičnu marijansku pobožnost.

KLJUČNE RIJEČI: *kult Blažene Djevice Marije, istočni Jadran, srednji vijek, pobožnost, crkvena povijest.*

---

¹ Ovaj rad autorica je izložila u vidu referata na Trećem kongresu hrvatskih povjesničara, održanom u Splitu-Supetru na Braču od 1. do 5. listopada 2008.

1. Nastanak kulta Bogorodice u ranome srednjem vijeku

Pobožnost prema Blaženoj Djevici Mariji u srednjem vijeku zauzimala je središnje mjesto u izrazu vjere svih društvenih slojeva. Taj vjerski izražaj »puka i elite« pojedine komune posebno je bio uočljiv u razdobljima povećane ratne opasnosti, bolesti, epidemija, vremenskih nepogoda i dr. U ovom radu razložit će se razvoj i širenje marijanskog kulta kroz različite aspekte pobožnosti u razvijenoj i kasnoj srednjem vijeku na istočnoj obali Jadrana.

Kult Bogorodice (*Mater Dei*) službeno je uveden u opću Crkvu na Efeškome saboru 431. godine, kada je Blažena Djevica Marija proglašena *Theotokos* (Bogorodica), iako joj je i do tada tradicija priznavala taj naslov pa su ga mnogi ugledni teolozi upotrebljavali već u IV. stoljeću te je uporabom u liturgiji bio ukorijenjen u religioznosti i svijesti vjernika.² Na dogmatskoj definiciji Marije – Bogorodice temelji se sav kasniji procvat njezina kulta i posljedično ikonografskih izričaja.³ U II. i III. stoljeću u liturgijskim djelima (govori i homilije), ponajviše bizantskih crkvenih otaca (Atanazije, Grgur Nisenski, Andrija Kretski, Ivan Damaščanski), Marija se veliča kao majka i djevica te ju se uzvisuje iznad kerubina i serafina.⁴ Sveti Jeronim je oko 383. godine napisao djelo *De perpetua virginitate Mariae* ili *Adversus Helvidium* u kojem kroz prizmu Svetoga pisma razlaže istinu o Marijinu djevičanstvu.⁵ Tijekom IV. i V. stoljeća došlo je do produkcije brojnih teoloških spisa u kojima se branilo Marijino bogomajčinstvo i djevičanstvo, i to kao odgovor na Nestorijevo krivovjerje.⁶ Sve to potaknulo je teologe da na Prvome lateranskom koncilu 649. godine dogmatski definiraju njezino djevičanstvo, tj. da je ona Krista začela djelom Duha Svetoga i stoga je bila i ostala uvijek djevica (*aeiparthenos*).⁷ Ubrzo nakon toga sv. Hildefons iz Toleda (†667.) napisao je djelo *De perpetua virginitate sanctae Mariae adversus tres infideles*, koje se smatra najopsežnijom marijanskom monografijom prvoga tisućljeća, a u kojoj se nalaze različiti izričaji apologetskoga, duhovnoga, dogmatskoga i poetskoga sadržaja.⁸

Čini se da je tek nakon Efeškoga sabora (431.) Marijin kult ojačao i u Dalmaciji. O širenju Bogorodičina kulta u našim krajevima svjedoče brojne crkve posvećene Gos-

---

² Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve*, vol. II, Zagreb, 1995., str. 104.

³ Anđelko BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (dalje: *Leksikon ikonografije*) Zagreb, 1979., str. 164. O različitim marijanskim ikonografskim izričajima vidi: Wolfgang BRAUNFELS, Gerard A. WELLEN, Heinz SKROBUCHA, Martin LECHNER, »Maria, Marienbild«, *Lexikon der christlichen Ikonographie*, t. III (ur. Engelbert KIRSCHBAUM), Freiburg im Breisgau, 1971., str. 154–210.

⁴ Mladen PARLOV, »Marulić – mariolog i marijanski pjesnik«, *Colloquia Maruliana* XIII (2004.), str. 113. Kerubin (hebr. *kerubine* – biti jak) naziv je za biće koje se, prema židovskoj religiji, a preko židovstva i prema kršćanstvu, nalazi uz Boga. To je anđeo višega reda. Vidi: Bratoljub KLAJČ, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1990., str. 685. Serafin (hebr. *serafa* – gorući, plameni) prema crkvenome nauku naziv je za anđela najvišega reda, između devet korova anđeoskih, s tri para krila. Vidi: Bratoljub KLAJČ, *Rječnik stranih riječi*, str. 1213.

⁵ Mladen PARLOV, »Marulić – mariolog i marijanski pjesnik«, str. 113.

⁶ *Isto*.

⁷ *Suvremena katolička enciklopedija* (pr. Michael GLAZIER; Monika K. HELLMIG / gl. ur. hrvatskog izdanja Mato ZOVKIĆ), sv. III (M-Q), Split, 2005., str. 18.

⁸ Mladen PARLOV, *nav. dj.*, str. 113. O sv. Hildefonsu biskupu Toleda, njegovu životu i djelu općenito vidi: *Repertorium fontium historiae medii aevi* (dalje RFMA), sv. VI, Roma, 1990., str. 226–228.

pi na Jadranu, ali i u unutrašnjosti hrvatskoga srednjovjekovnog prostora. Duž čitave jadranske obale, već u ranome srednjem vijeku, Gospi u čast podižu se brojne crkve, samostani i kapele.⁹

Može se zamijetiti da je većina komunalnih prvostolnica (katedrala) do XI. stoljeća na istočnojadranskom potezu posvećena Blaženoj Djevici Mariji (u Poreču, Puli, Novigradu, Pićnu, Rijeci, Rabu, Osoru, Krku, Senju, Biogradu, Hvaru, Dubrovniku i Kotoru). To se ne odnosi samo na prvostolnice nego i na veće crkve poput onih sv. Marije u Ninu, Zadru i Trogiru.¹⁰

Kult Bogorodice u ranome srednjem vijeku promicali su benediktinci, koji su se na istočnoj jadranskoj obali učvrstili u XI. stoljeću. Patron najvećega broja benediktinskih samostana u Istri i Dalmaciji, njih 23, bila je upravo Marija – Majka Božja,¹¹ a tek za njom slijede ostali sveci: apostoli i evanđelisti, mučenici, ispovijedaoci, monasi i svete. Tako su sv. Mariji posvećeni benediktinski samostani u Puli, Opatiji, Krku, Osoru, Zadru, Splitu, Hvaru, Dubrovniku, Kotoru, Budvi, Baru, na Mljetu, Lokrumu, Košljunu, Kornatu, Šolti, Vijaru itd. Ako se promatra učestalost davanja titulara u odnosu na mušku i žensku granu benediktinskoga reda, tada se može uvidjeti da je sedamnaest muških samostana na jadranskom potezu posvećeno Majci Božjoj, dok samo šest ženskih benediktinskih samostana ima Mariju za svoga titulara.¹² U razvijenoj i kasnoj srednjem vijeku, ulogu promicatelja Bogorodičina kulta preuzimaju novi redovi, ponajprije franjevci i dominikanci, zatim cisterciti i pavlini, a poslije karmelićani, serviti i drugi.

2. Kult BDM u razvijenoj i kasnoj srednjem vijeku na istočnoj jadranskoj obali

U Zapadnoj Europi do procvata Marijina kulta dolazi napose u XII. i XIII. stoljeću. Taj je fenomen nastao zbog izmijenjenih političkih, gospodarskih, vjerskih i zdravstvenih prilika koje su pogodile Europu.¹³ Procvat kulta djelomično je bio inspiriran i napisima teologa koji veličaju Mariju,¹⁴ napose Bernarda iz Clairvauxa (1090.–1153.), koji Mariju poistovje-

⁹ O tome vidi: Eduard PERIČIĆ, »Bogorodica u starohrvatskoj kršćanskoj baštini«, u: *Kačić – Ancila Domini*, zbornik fra Pavla Melade, Split 2000.–2001., god. 32–33, str. 383–400; ISTI, »Bogorodica u hrvatskim svetištima i diplomatskim spomenicima«, *Bogoslovska smotra*, LVIII (1988.), br. 1, str. 2–3; Anđelko BADURINA, *Hagiotopografija Hrvatske*, Compact Disc, Zagreb, 2006. Zanimljiv je fenomen što su mnogobrojne starohrvatske crkvice (predromaničkoga i romaničkoga stila) podizane na brdskim uzvisinama, na kojima se prije (u pretkršćanskom razdoblju) odvijalo štovanje poganskih kultova. Uspinjanje prema svetištu, također, simbolično označuje čovjekovo uzdizanje iz materijalnog u duhovni svijet. O tome vidi: Petar LUBINA, *Marijanska Hrvatska, Gospina svetišta među Hrvatima* (dalje: *Marijanska Hrvatska*) Split, 1995., str. 23.

¹⁰ P. LUBINA, *Marijanska Hrvatska*, str. 23; Ivan OSTOJIĆ, »Crkve BDM na teritoriju današnje Hrvatske do XI. stoljeća«, *Bogoslovska smotra* (1974.), br. 2–3, str. 293–300; Eduard PERIČIĆ, »Marijanski kult u Hrvatskoj do XI. stoljeća (na temelju pisanih spomenika)«, *Bogoslovska smotra* (1974.), br. 2–3, str. 247–261.

¹¹ Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv I, Split, 1963., str. 67.

¹² Ivan OSTOJIĆ, *nav. dj.*, tablica, str. 67.

¹³ O marijanskoj pobožnosti i njezinu razvoju na Zapadu u razdoblju od rane do visoke skolastike vidi: Meri KUNČIĆ, *Od pošasti sačuvaj nas – Utjecaj osmanske opasnosti i kužnih epidemija na ikonografiju zavjetnih slika. Primjer Splita i Trogira u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb, 2008., str. 125–126.

¹⁴ »Među svecima, Djevica Marija bila je jedinstvena. U razlikovanju načinjenom prema dopustivu stupnju štovanja, ona sama (prema Tomi Akvinskome) mogla bi biti u skladu s intenzitetom *hyperdulije* što je smješta iznad svih drugih svetaca.« Robert N. SWANSON, *Religion and Devotion in Europe c. 1215 – c. 1515*, Cambridge University Press, 1995., str. 144; Meri KUNČIĆ, *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 125.

čuje sa zaručnicom iz *Pjesme nad pjesmama* u Starome zavjetu.¹⁵ U razdoblju razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka u Zapadnoj crkvi snažno se razvija pobožnost prema Mariji kao univerzalnoj posrednici (*universalis mediatrix*) i pomiriteljici (*reconciliatrix*) između Boga i vjernika i suotkupiteljici koja, trpeći s raspetim Kristom, sudjeluje i u otkupljenju čovjeka.¹⁶ U svojim promišljanjima istočni i zapadni teolozi Mariju doživljavaju kao *novu Evu*, koja je imala odlučujuću ulogu u povijesti spasenja i zbog čije je poslušnosti i poniznosti Krist, *novi Adam*, mogao doći na svijet te spasiti i otkupiti čovječanstvo.¹⁷ Crkveni naučitelj sv. Irenej, biskup Lyona (130.–200.), govorio je o Mariji kao *novoj Evi*. Tu biblijsku paralelu Eva – Marija sv. Irenej razvija u svojim dvama traktatima (*Protiv hereza* i *Dokaz apostolskom propovjednju*), koje temelji na različitim elementima iz *Knjige Postanka* i *Evandjelja* te na Pavlovoj paraleli Adam – Krist: kao što je Eva bila majka živih u povijesti Adama, u tom je smislu istaknuta uloga Marije kao nove Eve u povijesti Isusa Krista kao novoga Adama – majka živih u novoj povijesti stvaranja, spasenja i konačne proslave čovječanstva. Također, sv. Irenej povlači paralelu između drva spoznaje dobra i zla i Kristova drva križa te između rajskoga vrta Edena i maslinskoga vrta Getsemanija.¹⁸ Ta teološka postavka Marije kao nove Eve provlačila se i kroz naučavanja nekih bizantskih teologa II. i III. stoljeća, primjerice Ignacija, Justina i Origena, ali i zapadnih teologa srednjega vijeka koji su dolazili iz franjevačkih i dominikanskih krugova.¹⁹ U krugovima hrvatskih humanista također se provlači ideja o Mariji kao novoj Evi, koju je zapravo od crkvenih otaca preuzeo Marko Marulić, kojega slobodno možemo nazvati našim prvim mariologom. Marulić tako uspoređuje djelo što ga je učinila Eva s onim koje je učinila Marija, i to izriče na sljedeći način: »Eva je, prekršivši zapovijed, sve upropastila, a Marija je, slušajući Božjega glasnika, sve spasila. Evu je prevarila zmija, a Marija je zmiji satrla glavu. Jer sve što je po Evi potamnje-lo, to je Marija osvijetlila.«²⁰ Kada u svojim *Institucijama* govori o ženama, Marulić napose

¹⁵ Henri BARRÉ, »Saint Bernard, docteur marial«, *Analecta Sacri Ordinis cisterciensis*, t. 9, *Saint Bernard théologien* – Actes du congrès de Dijon, 15.–19. septembre 1953., Rome, 1953., str. 92–113.

¹⁶ Ideju o Mariji posrednici (*mediatrix*) između Boga i ljudi među prvima je promicao sv. Anselmo u XI. stoljeću. U vrijeme rane skolastike, tijekom XII. stoljeća, zaslugom sv. Anselma, Marija je uzdignuta na položaj univerzalne posrednice i pomiriteljice (*universalis mediatrix et reconciliatrix*) između neba i zemlje. O tome: Meri KUNČIĆ, *Od pošasti sačuvaj nas.*, str. 126; Robert N. SWANSON, *Religion and Devotion*, str. 144; *Lexicon des Mittelalters*, sv. 6, str. 246.

¹⁷ Bizantski teolozi II. i III. stoljeća (Ignacije, Justin i Origen) u svojim traktatima prvi su počeli povlačiti paralelu između Eve i Marije, što u doba rane skolastike preuzimaju i zapadni teolozi, napose sv. Anselmo. Iako su u doba visoke skolastike pojedini teolozi podvrgnuli kritici neke dogme o Mariji, ipak njezin kult doživljava vrhunac i njezino se štovanje, pod utjecajem franjevaca i dominikanaca, učvršćuje i širi među svim društvenim slojevima. Budući da Eva u teološkim krugovima više nije imala toliko negativan predznak, zbog pojave Marije i njezine uloge u povijesti spasenja, time je i položaj žene u razvijenome srednjem vijeku, barem na razini teorije, uvelike poboljšana. O tome vidi: *Obsidio iadrensis, Opsada Zadra* (prired. Branimir GLAVIČIĆ; Vladimir VRATOVIĆ, Damir KARBIĆ; Miroslav KURELAC; Zoran LADIĆ), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. LIV, Zagreb, 2007., str. 310–311, bilj. 122; Meri KUNČIĆ, *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 124–127; *Suvremena katolička enciklopedija*, sv. 3, str. 18–19.; Zrinka NOVAK, »Neki aspekti pravnog položaja žena u Vinodolskom zakonu, Senjskom i Krčkom statutu«, *Historijski zbornik*, 62 (2009.), br. 2, str. 325.

¹⁸ Jaroslav PELIKAN, *Mary Through the Centuries – Her Place in the History of Culture*, Yale University Press, New Haven, London, 1996., pogl. *The Second Eve and the Guarantee of Christ's True Humanity*, str. 39–52.

¹⁹ *Lexicon des Mittelalters*, sv. 6, München und Zürich, 1993., str. 243; *Obsidio iadrensis*, str. 310–311.

²⁰ Marko MARULIĆ, *O poniznosti i slavi kristovoj – De humilitate et gloria Christi* (prired. Branimir GLAVIČIĆ), Split, 1989., str. 168–169; Mladen PARLOV, *nav. dj.*, str. 120.

cijeni one koje su svoj život posvetila Kristu, zavjetovavši se na djevičanstvo. Naravno, za Marulića je Djevica Marija uzor svim djevicama (ženama posvećenima Kristu), i to izriče na sljedeći način: »Djevica je bila izabrana da rodi onoga koji je Bog i čovjek, a da biste znali da je bila izabrana zbog djevičanstva – postavši majkom nije prestala biti djevica. One koje su nju slijedile ne zovemo zaručnicama smrtna čovjeka, nego Kristovim zaručnicama, a 'dostojne su nebeske svadbe' (Mt 25, 1) jer su ovozemaljsku prezrele.«²¹

U XIII. stoljeću, posredstvom franjevac i dominikanaca, započelo je pojačano štovanje i širenje Marijina kulta u narodu, kod kojega se razvijaju i snažniji religiozni osjećaji i čuvstva izraženi u pobožnosti prema Mariji i Kristu.²² No u razdoblju visoke skolastike zapadni teolozi temeljito su preispitali pojedine marijanske dogme koje su postavili još bizantski teolozi. Temeljno pitanje koje je podijelilo teologe Zapadne crkve tijekom XII. i XIII. stoljeća bilo je ono o bezgrješnom začecu Djevice Marije.²³ Tom problematikom među prvima su se bavili sv. Anselmo Canterburyjski (1033./34.–1109.), u svojim dvama traktatima *Cur Deus Homo* i *De virginali conceptu et de peccato originali*, pisanima oko 1097. godine,²⁴ i njegov učenik benediktinac Eadmer (1060.–1124.), koji je napisao prvu raspravu na temu Marijina bezgrješnog začeca (*Tractatus De Conceptione sanctae Mariae*).²⁵ O toj su temi kroz XIII. stoljeće žustro raspravljali franjevački i dominikanski teolozi. Naime, franjevci su, potaknuti Duns Scotovim metafizičkim misticizmom, zastupali tezu o Marijinu bezgrješnom začecu, dok su se dominikanci, u duhu tomističkoga racionalizama i aristotelizma, nasuprot skotističkoj intuiciji, opirali tome nauku.²⁶ Pod franjevačkim utjecajem puk je prihvatio čašćenje Bezgrješne Djevice te je na koncu, pod

²¹ Marko MARULIĆ, *Institucija – De institutione bene uiuendi per exempla sanctorum*, sv. II (priređ. Branimir GLAVIČIĆ), Split, 1987., str. 245.

²² James HALL, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, London, 1995., str. 324; Robert N. SWANSON, *Religion and Devotion*, str. 144. Važno je, ipak, naglasiti da se marijanski kult u Bizantu razvijao u kontinuitetu od samih početaka kršćanstva, dok to u zapadnoj kršćanskoj ekumeni nije bilo tako, već je tamo doživio procvat tek od kraja XII. odnosno početka XIII. stoljeća.

²³ U srži ove doktrine Marija je jedina od cijelog čovječanstva bila oslobođena mrlje prvotnoga, tj. istočnoga grijeha. O tome više vidi: *Obsidio Iadrensis*, str. 310–311, bilj. 122; *Lexicon des Mittelalters*, sv. 6, str. 243–246.

²⁴ Sv. Anselmo Canterburyjski prvi je od zapadnih teologa koji je analizirao problematiku Marije kao bezgrješne djevice, koju je Bog izuzeo od grijeha kako bi bila dostojna biti Majkom Božjom. No, Anselmo je smatrao da je Marija začeta u grijehu, ali se njezino izuzeće od grijeha nije dogodilo odmah, u trenutku kad su sv. Ana i Joakim, Marijini roditelji, začeli Mariju, nego tek kasnije, kad je stekla razum, odnosno prije Isusova utjelovljenja. O Anselmovim teološkim promišljanjima u vezi s Marijinom bezgrješnom začecu više vidi: John JANARO, »Saint Anselm and the Development of the Doctrine of the Immaculate Conception: Historical and Theological Perspectives«, *The Saint Anselm Journal* 3.2 (2006.), str. 48–56; R. W. SOUTHERN, *Saint Anselm: A Portrait in a Landscape*, Cambridge University Press, 1990., str. 432–434. O sv. Anselmu općenito vidi: RFMA, sv. II, Roma, 1967., str. 365–367.

²⁵ Benediktinac Eadmer prvi je zastupao tezu o Marijinu bezgrješnom začecu, odnosno da je Marija pri začecu začeta bez grijeha. On je pojam začeca gledao kroz dvije prizme: aktivno začecu (u grijehu) i pasivno (bez grijeha), a kako bi to objasnio služio se slikom kestena koji izlazi neoštećen iz bodljikave ljuske. O tome: Goran DABIĆ, »Od Marijine osobne svetosti do njezine izvorne svetosti. Dogma o Marijinu bezgrješnu začecu«, *Bogoslovska smotra*, 75 (2005.), br. 1, str. 122. O Eadmeru više vidi u: RFMA, sv. IV, Roma, 1976., str. 261–262; John JANARO, *nav. dj.*, str. 55.

²⁶ O tome: Petar GRABIĆ, »Duns Škot i dogma Bezgrješnog Marijina začeca«, *Bogoslovska smotra*, 23 (1936.), br. 4., str. 369–380; Mladen PARLOV, *nav. dj.*, str. 114; Emmanuele TESTA, »Maria di Nazaret«, u: *Nuovo dizionario di mariologia*, Milano, 1988., str. 865–888; Franjo ŠANJEK, »Juraj Slovinač (oko 1355/60.–6. V. 1416.): Život i znanstveni rad«, u: *Juraj Slovinač, Dvorac djevičanstva (1411.)* (pr. Franjo ŠANJEK, Stanko TENŠEK, Tomislav Z. TENŠEK), Zagreb, 2006., str. 11.

pritiskom pobožnosti nižih društvenih slojeva, spomenuti nauk bio i službeno prihvaćen u Crkvi, ali tek u XIX. stoljeću.²⁷

Petar Hektorović – imakulist

Dva natpisa na ljetnikovcu (Tvrđlju) hvarskoga pjesnika Petra Hektorovića (1487.–1572.) svjedoče o tome pjesniku kao poborniku tradicionalnoga kršćanskog vjerovanja u Marijino bezgrješno začeće, kojega je pitanje teološki zaključeno tri i pol stoljeća poslije.²⁸ U tom je duhu Hektorović, unutar kompleksa Tvrđlja, dao podići kapelicu²⁹ koju je posvetio Blaženoj Djevici Mariji. S vanjske strane zidina Tvrđlja dao je uklesati natpis na latinsko-m jeziku, koji anticipira dogmu o Marijinu bezgrješnom začeću:

VIRGO MARIA MATER DEI SANC
TISSIMA SINE LABE ORIGINA
LI CONCEPTA ORA PRO NOBIS.³⁰

Iznad toga stoji natpis sljedećega sadržaja:

QVI ALITER SENTIVUNT VI
DENTVR NESCIRE SCRIPTV
RAS NEQVE VIRTVTTEM DEI.³¹

Slika 1. *Latinski natpisi s vanjske strane zidina Tvrđlja*

---

²⁷ Godine 1854. papa Pio IX. proglasio je dogmu o Marijinu bezgrješnom začeću bulom »Ineffabilis Deus«. O tome vidi u: Goran DABIĆ, »Od Marijine osobne svetosti do njezine izvorne svetosti. Dogma o Marijinu bezgrješnu začeću«, str. 117, 128.

²⁸ Josip MIHOJEVIĆ, *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu (od 13. stoljeća do kraja 19. stoljeća)*, Zagreb, 1994., str. 10–11.

²⁹ Kapelica je srušena u drugoj polovini XIX. st. prilikom popravka crkve sv. Petra.

³⁰ U prijevodu: Djevice Marijo, presveta majko Božja, začeta bez istočnog grijeha, moli za nas.

³¹ U prijevodu: Koji drugačije misle, očito ne poznaju Sveto pismo niti moć Božju.

Splitski arhitekt Miće Gamulin smatra da je ovaj drugi natpis bio upućen dominikancima, koji su bili nastanjeni u susjednome samostanu i koji su zastupali nasuprotni teološki nauk. Hektorović, pak, koji je očito bio na strani imakulističke struje te je vatreno štovao Blaženu Djevicu Mariju kao bezgrješno začetu, čini se da je namjerno dao podići kapelu posvećenu Djevici Mariji te uklesati natpise u kojima se slavi Marijino bezgrješno začće, i to tik do glavnoga ulaza u samostansku dominikansku crkvu, kako bi očito iskazao svoj jasan teološki stav i nepopustljivu duhovnost.³² No ako je zaista i došlo do Hektorovićeve neslaganja s dominikancima oko pitanja Marijina začća na teološkoj razini, kako tvrdi Gamulin, Hektorović je, po svemu sudeći, ipak imao veliko povjerenje u njih, i na neki način bio im je i dobročinitelj, na što ukazuje činjenica da je u njihovoj samostanskoj crkvi sv. Petra mučenika dao sagraditi obiteljski oltar i grobnicu,³³ a u svojoj oporuci, koju sastavlja u Starom Gradu 1560. godine,³⁴ određuje da se njegovo tijelo i pokopa u spomenutoj dominikanskoj crkvi »nella mia sepultura appresso l'altar grande«. ³⁵ Nadalje, u oporuci on imenuje starogradski samostan sv. Petra mučenika svojim nasljednikom, i to onih posjeda koje ima u Starom Gradu u slučaju da izumru svi njegovi potomci koje navodi u oporuci.³⁶ Također, oporučitelj ostavlja spomenutomu starogradskom dominikanskom samostanu jedan vinograd na mjestu zvanom *Moççe*, a zauzvrat traži od dominikanaca da svake godine *in perpetuo* slave 21 misu za dušu njegove pokojne majke.³⁷ Hektorović ostavlja i dva novčana legata od po 10 dukata za dominikanski samostan u Hvaru (Sv. Marka) i već spomenuti u Starom Gradu (Sv. Petra mučenika).³⁸ Iz navedenoga se može zaključiti da Hektorovićev teološki stav o bezgrješnom začću i nije zapravo utjecao na njegove prisne odnose s dominikancima, koje je očito vrlo cijenio i u koje je imao povjerenja. Iz Hektorovićeve oporuke moguće je iščitati još neke elemente koji govore o tome koliko je on bio vjeran štovatelj Djevice Marije bezgrješno začete. Primjerice, Hektorović u testamentu određuje da su oni, koji će biti njegovi nasljednici u Tvrđlju, dužni uvijek održavati već postavljenu sliku slavne Djevice Marije koja se nalazi na uglu njegova vrta s južne strane, ukrašujući je uobičajenim ukrasima kakvi trenutno stoje ili sličnima, i nadstrešnicu ispred (slike) postavljenu kao zaštitu od kiše, a (postojeće) kamene skulpture,

³² Miće GAMULIN, *Tvrđalj Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru*, Zagreb, 1988., str. 80–81.

³³ *Isto*, str. 81.

³⁴ Godine 1874. Šime Ljubić objavljuje *in extenso* oporuku Petra Hektorovića na talijanskome originalu. Originalni dokument, čiju je transkripciju Ljubić objavio, izgubljen je. Vidi: Šime LJUBIĆ, *Stari pisci hrvatski*, knj. VI, Zagreb, 1874., str. 8–23. Godine 1924. Grga Novak objavljuje zadnja dva kodicila oporuke prema njihovom prijepisu koje je pronašao u kaptolskom arhivu u Hvaru. Vidi: Grga NOVAK, »Dva kodicila testamenta Petra Hektorovića«, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. IV, Beograd, 1924., str. 121.

³⁵ Šime LJUBIĆ, *nav. dj.*, str. IX.

³⁶ Šime LJUBIĆ, *nav. dj.*, str. XIV.: »...et mancando tutti li antescritti (...) et in tal caso voglio et ordino, che li sopraditti miei edificii et luoghi in Tvardagl devegnino al convento de s. Pietro martire in Città Vecchia con condition, che non possono per alcun modo, via over dispensatione mai esser alienati, con questo che li reverendi padri del prefato convento siano obligati dir over far dir perpetuamente trenta messe all'anno per le anime come di sopra ho ditto«.

³⁷ *Isto*, str. XI.: »Lasso la mia vigna in Moççe, lavorata al presente per Maria Milassich de Varbagnò, a prefato covento di S. Pietro Martire de Città Vecchia per l'aniversario della mia madre, con questo, che ogni anno in perpetuo il reverendi padri di esso convento siano obligati celebrar over far celebrar messe vinti una per l'anima di essa mia madre...«

³⁸ *Isto*, str. X.: »Et lasso ducatti diece al monasterio di S. Marco di Liesena, senza alcuna obligatione; et al monasterio qui de S. Pietro martire preditto ducatti dieci senza obligatione alcuna.«

ako bi se koja od njih slučajno izgubila, nasljednici su dužni ponovno dati izraditi i postaviti ih na svoje mjesto u čast uvijek hvaljene i blagoslovljene Djevice Marije i njezina bezgrješnog začeca.³⁹ Zanimljivo je da pjesnik u svojoj oporuci određuje da prve godine nakon njegove smrti hvarski franjevci iz samostana sv. Marije Milosrdne pošalju jednog vjernika na hodočašće u Asiz, u crkvu Svete Marije Anđeoske (Porcijunkulu), kako bi tamo bio prisutan na blagdan Gospe Anđeoske, koji se slavi 2. kolovoza, a svrha te odredbe bila je za spas oporučiteljeve duše.⁴⁰

Šest godina nakon pisanja oporuke (1566.) Hektorović je u jugozapadnom uglu vrta pred Tvrđljem postavio kapelicu posvećenu Blaženoj Djevici Mariji, koja se još i danas nalazi na toj lokaciji. Puk ju je nazivao Mandalina.⁴¹ Na kamenom okviru niše koja je čuvala Gospin lik dao je uklesati natpis:

SANCTA MARIA ORA PRO NOBIS.

MDLXVI DIE XVI NOVEMBRIS.⁴²

Crkve posvećene *Bezgrješnoj Djevici Mariji* na jadranskoj obali podižu se već u XIV. stoljeću. Tako je, primjerice, 1371. godine zadarsko Veliko vijeće dopustilo rogovskome samostanu gradnju crkve »*ad laudem Dei omnipotentis et honorem conceptionis virginis gloriosae*« u Zadru.⁴³

Marijine titule

Lik Blažene Djevice Marije u razdoblju razvijenoga srednjeg vijeka bio je postavljen u središte Općinstva svetih (*Communio Omnium Sanctorum*) te se ona častila kao univerzalna zaštitnica kršćana, posrednica u spasenju ljudskoga roda (*universalis mediatrix*).⁴⁴ U razdoblju srednjega vijeka Mariju se veličalo raznim nazivima, zapisanima u liturgijskim knjigama, duhovnim spisima, religioznoj poeziji, *ex-voto* pločicama, na crkvenim zgradama, freskama, slikama, ikonama i slično. Ona se, prema tim izvorima, naziva Majka Crkve (*Mater Ecclesiae*), Kraljica neba (*Regina coeli*), Zvijezda mora (*Stella maris*), Majka milosrđa (*Mater misericordiae*), Zagovornica ljudi (*Mediatrix hominum*), Gospoja andjelska (iz *Šibenske molitve*) i dr.⁴⁵

---

³⁹ *Isto*, str. X–XI.: »Et voglio et ordino, che ciascaduno delli possessori qual sarà a suo tempo delli miei luoghi et fabbriche qui in Tvardagl, sia obligato mantener sempre la imagine della gloriosa Vergine Maria, qual è appresso la cantonada del mio horto da parte de mezodi coli ornamenti convenienti come sono al presente over simili, et con la suffitada davanti per riparo della pioggia, et con quelle sculture, che di sopra scritte in pietra, le quali, se per qualche accidente venissero a mancar, voglio che cadauno delli detti sia obligato farle scolpir da novo et metter al suo luogo ad laude della sempre laudata et beneditta Vergine Maria et della sua immacolata conceptione.«

⁴⁰ *Isto*, str. XI.: »Et voglio, che il primo anno dopo la mia morte sia mandato uno religioso a sancta Maria de' Angeli apresso Assis per mani delli reverendi padri del monasterio de sancta Maria de Gratia di Liesena per far la cercha et visitatione solita alli doi di agosto per l'anima mia con la elemosina solita.«

⁴¹ M. GAMULIN, *nav. dj.*, str. 82–83.

⁴² Sveta Marijo, moli za nas, 1566. dana 16. studenoga.

⁴³ *Codex diplomaticus Regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (dalje CD), sv. XIV., Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1916., br. 224, str. 306–307.

⁴⁴ Meri KUNČIĆ, *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 125–136.

⁴⁵ Opširan popis sastavljen od 980 Marijinih titula, kojima ju se oslovljavalo od ranoga srednjeg vijeka do danas, donosi Predrag BELIĆ, »Popis hrvatskih Marijinih titula«, *Bogoslovska smotra*, LIII (1983.), br. 2–3, str. 260–279.

Opće duhovno ozračje koje se stvara u Europi širenjem i razvojem marijanskoga kulta u XII. i napose u XIII. stoljeću utjecalo je i na širenje toga kulta u Hrvatskoj, ponajprije posredstvom franjevaca, a potom i dominikanaca, cistercita, pavlina, servita te poslije karmelićana i isusovaca. Na hrvatskome srednjovjekovnom prostoru, uz samostane navedenih redova podizale su se crkve čiji je titular bio posvećen Blaženoj Djevici Mariji.

Kalendar marijanskih blagdana

Prvi očigledan znak ukorjenjivanja kulta Blažene Djevice Marije, koju su u jednakoj mjeri započeli još više štovati niži i viši slojevi komunalnoga društva (*minores, populares et maiores*) na istočnome jadranskom prostoru, vidljiv je već u samoj liturgiji, u čiji su godišnji ciklus u razmatranom razdoblju uvedeni novi marijanski blagdani. Osim glavnih blagdana Uznesenja (15. kolovoza), Rođenja (8. rujna), Navještenja (25. ožujka) i Očišćenja Marijina (Prikazanje Gospodinovo u Hramu – Svijećnica, 2. veljače), koji se slave u Crkvi još od ranoga srednjeg vijeka, u razvijenom i kasnome srednjem vijeku uvedeni su i neki novi Marijini blagdani.⁴⁶ Blagdan Gospe od žalosti slavio se od XII. stoljeća i padao je na petak prije Cvjetnice. Blagdan Pohođenja Marijina (2. srpnja) započeli su slaviti franjevci od 1263. godine, a papa Urban VI. odredio je 1389. godine da se taj blagdan slavi u cijeloj Crkvi. Danas se on slavi 31. srpnja. Franjevci su prvi u Zapadnoj crkvi započeli slaviti blagdan Marijina bezgrješnog začeca (8. prosinca), koji se najprije obilježava u Bizantskoj crkvi, a od XI. stoljeća u Engleskoj. U Rimsku crkvu taj je blagdan uveden tek u kasnome srednjem vijeku. U XV. stoljeću, zaslugom Koncila u Baselu (1431.–1442.), koji službeno definira Bezgrješno začecje Marijino, papa Siksto IV. uveo ga je kao blagdan 1477. godine, i to za Rimsku biskupiju, a tek od 1708. papa Klement XI. uveo je blagdansko slavljenje Bezgrješnoga začeca (8. prosinca) za cijelu Crkvu.⁴⁷ Od XV. stoljeća slavi se i blagdan Gospe Karmelske (16. srpnja), i to unutar karmelićanskoga reda, a tek je 1726. papa Benedikt XIII. taj blagdan proglasio službenim za cijelu Crkvu.⁴⁸ U XVI. stoljeću (1568.) papa Pio V. uveo je u crkveni kalendar i blagdan Gospe od snijega (5. kolovoza), iako se neslužbeno slavio u bazilici Svete Marije Velike (*Santa Maria Maggiore*) u Rimu od dana njezina posvećenja za pontifikata Siksta III. (432.–444.), ubrzo nakon Efeškoga sabora.⁴⁹ Blagdan Gospe od krunice (ružarija) slavi se od druge polovine XVI. stoljeća (7. listopada). Uveo ga je papa Pio V. u znak pobjede kršćana nad Osmanlijama u Lepantskoj bitci 1571. godine (Gospa od pobjede). Od toga vremena, a posebno kroz XVII. i XVIII. stoljeće, osnivaju se mnoge ružarijske bratovštine.⁵⁰

⁴⁶ O svetkovinama u čast BDM vidi: Frederick M. JELLY, *Madonna, Mary in the Catholic Tradition*, Huntington, Indiana, 1986., str. 90–116, 131–147, 168–177; Bruno KLEINHEYER, »Maria in der Liturgie«, u: *Handbuch der Marienkunde* (ur. Wolfgang BEINERT, Heinrich PETRI), Regensburg, 1984., str. 404–439.

⁴⁷ Goran DABIĆ, *nav. dj.*, str. 124; Jaroslav PELIKAN, »The Great Exception – Immaculately Conceived«, u: *Mary through the Centuries. Her Place in the History of Culture*, str. 189–200; X. le BACHELET – Martin JUGIE, »Immaculée Conception«, u: *Dictionnaire de théologie catholique*, Pariz, 1927., vol VII, str. 1113.

⁴⁸ Michael KUNZLER, *The Church's liturgy*, New York, London, 2001., str. 437.

⁴⁹ Frederick George HOLWECK, *Fasti Mariani*, Freiburg, 1892., str. 164–165.

⁵⁰ Michael KUNZLER, *The Church's liturgy*, str. 438. Opširnije o Marijinim blagdanima vidi tablicu 1.

Vjernici koji bi pohodili određene crkve ili pojedine oltare u njima posvećene Mariji, i to u određene Bogorodičine blagdane, često su od pape ili visokih crkvenih velikodostojnika (nadbiskupa, biskupa) dobivali oprost za svoje grijehе. Primjerice, 15. listopada 1399. splitski nadbiskup Andrija dodijelio je oprost hodočasniciма i posjetiteljima crkve Blažene Djevice Marije *de Sparaz* u Kninskoj biskupiji, i to na određene blagdane, među kojima su i pojedini blagdani u čast »Božje roditeljice, djevice Marije«.⁵¹

Tablica 1. *Proslava Marijinih blagdana na Istoku i Zapadu*⁵²

Marijin blagdan	Jeruzalem	Bizant	Zapad	
			Predtridentsko razdoblje	Poslijetridentsko razdoblje
1) Marija Bogorodica (Theotokos)	Oko 500. 1. siječnja	Nakon Efeškog sabora 431. 26. prosinca		Blagdan obrezanja Gospodinova 1. siječnja Tek 1931. blagdan Bogorodice
2) Uznesenje (Uснуće) Marijino	Kraj VI. st. 15. kolovoza	Kraj VI. st. 15. kolovoza	Od sv. Grgura iz Toursa cca 549. 15. kolovoz	Dogma o Uznesenju Marijinu na nebo proglašena 1950. 15. kolovoza
3) Rođenje Marijino	Od V. st. 8. rujna	Kraj VI. st. 8. rujna	Oko 700. 8. rujna	8. rujna
4) Navještenje Marijino (<i>Annuntiatio Beate Mariae Virginis</i>)	Sredina VI. st. 25. ožujka	Sredina VI. st. 25. ožujka	Od kr. VII. st. 25. ožujka	25. ožujka
5) Očišćenje Marijino (Svijećnica) (<i>Purificatio Beate Mariae</i>)	Sredina VI. st. 2. veljače	Sredina VI. st. 2. veljače	Od kr. VII. st. 2. veljače	2. veljače
6) Bezgrješno začće Marijino		Od VIII. st. poznat kao »Začće sv. Ane« 8. prosinca	Od XV. st. (1477.) blagdan za Rimsku biskupiju 8. prosinca	Od 1708. blagdan Dogma o bezgrješnom začću BDM proglašena tek 1854.
8) Marijino prikaznje u hramu	Od VI. st. 21. studenog	Od VIII. st. 21. studenog	Od 1472. 21. studenog	U Hrvatskoj poznat kao »Gospa od zdravlja« 21. studenoga

⁵¹ CD, sv. XVIII., Zagreb, 1990., br. 343, str. 491–492. O oprostima vezanim uz proslavu blagdana u crkvi Blažene Djevice Marije *de Sparaz* opširnije vidi: Ivan JURKOVIĆ, »Vrhrički i hlivanjski plemeniti rod Čubranića do sredine 15. stoljeća«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 24 (2006.), str. 53–56.

⁵² O Marijinih blagdanima vidi: <http://www.christianitytoday.com/ch/2004/issue83/2.26.html> sub voce: *Mary in the Imagination of the Church*; http://en.wikipedia.org/wiki/Tridentine_Calendar sub voce: *Tridentine Calendar* O Marijinih blagdanima u hrvatskoj glagoljskoj liturgiji opširnije u: Josip Leonard TANDARIĆ, »Marijino štovanje u hrvatsko-glagoljskim liturgijskim kodeksima«, *Bogoslovska smotra*, god. LII (1982.), br. 3, str. 329–337.

Marijin blagdan	Jeruzalem	Bizant	Zapad	
9) Pohodjenje Marijino Elizabeti			Od XIV. st. 2. srpnja	31. svibnja
10) Djevica Marija od svete Krunice				Nakon Lepanta 1571. 7. listopada
11) Ime Marijino				Od 1683. nakon pobjede nad Osmanlijama 12. rujna
12) Gospa od Karmela			Od XV. st. Unutar karmelićanskog reda 16. srpnja	Od XVIII. st. Za opću Crkvu
13) Subota – Marijin dan			Kraja VIII. st. Alcuin je počeo promovirati subotu kao Marijin dan	

Proslave blagdana vezanih uz Marijino ime, koji se posebice spominju u statutima komuna i bratovština, gledajući s aspekta pobožnosti, imale su veliku snagu okupljanja čitave komune oko nebeske zaštitnice, posebno u vrijeme ratova i pošasti. Statuti nekih istarskih i dalmatinskih komuna također propisuju obvezne (zapovijedane) crkvene blagdane, koji postaju neradni dani i kada je svakomu tko želi, pa i kriminalcima, dopušteno doći u grad i boraviti u njemu za vrijeme blagdana. Tako je prema odredbama pojedinih statuta vidljivo koji su Marijini blagdani u XIV. i početkom XV. stoljeća stoljeću u dalmatinskim i istarskim gradovima bili važeći. Slavilo se Uznesenje, Rođenje, Navještenje i Očišćenje Marijino (Svjijećnica). Sva četiri blagdana spominju statuti gradova: Dvigrada, Kotora, Poreča, Splita i Trogira.⁵³ U Rabu se slavilo Navještenje, Uznesenje i Očišćenje Marijino,⁵⁴ a u Šibeniku Uznesenje (Velika Gospa).⁵⁵ Dubrovački statut spominje blagdan Svijećnicu, tj. Marijino očišćenje, koji je padao dan uoči blagdana zaštitnika Grada, sv. Vlaha.⁵⁶

⁵³ *Statut dvigradske općine* (ur. Jakov JELINČIĆ, Nella LONZA), Pazin, Kanfanar, 2002., cap. CXXXIII, fol. 480, str. 272–273.; *Statuta et leges civitatis Cathari*, Venetiis: Apud Rubertum Meietum, 1616., str. 397–401.; *Statut grada Poreča* (Statutum communis Parentii) iz 1363. godine, (pr. Mirko ZIJAČIĆ) u: *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, vol. XIII, Zagreb, 1979., L. II, cap. CVI, str. 124–125.; *Statut grada Splita*. *Splitsko srednjovjekovno pravo*. *Statuta civitatis Spalati. Ius Spalatense Medii Aevi* (pr. Antun CVITANIĆ), Split, 1998., L. I, cap. 5, str. 348–349., *Statut i reformacije grada Trogira*. *Statutum et reformationes civitatis Tragurii* (pr. Ivan STROHAL), u: *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, vol. 10, Zagreb, 1915., L. I, cap. 3, str. 8.

⁵⁴ *Statut rapske komune iz 14. stoljeća* (ur. Lujo MARGETIĆ, Petar STRČIĆ), Rab, Rijeka, 2004., L. IV, cap. 3, fol. 25b, str. 164–165; L. IV, cap. 10, fol. 27b, str. 172–173; L. V, gl. 12, fol. 45a, str. 240–241; L. V, cap. 13, fol. 45b, str. 242–243; L. V., cap. 20, 21, 22, fol. 50a–50b, str. 260–263.

⁵⁵ *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika* (ur. Slavo GRUBIŠIĆ, Zlatko HERKOV), Šibenik, 1982., knj. II, gl. 37., fol. 21r-v, str. 77.

⁵⁶ *Statut grada Dubrovnika* (pr. Ante ŠOLJIĆ, Zdravko ŠUNDRICA, Ivo VESELIĆ), Dubrovnik, 2002., L. I, cap. 2, str. 84–85.

3. Kult Djevice Marije u svakodnevnom životu stanovništva istočnojadranskih komuna

Koliko je kult Djevice Marije i komunalnih svetaca zaštitnika bio ukorijenjen u svakodnevni život dalmatinskih komuna, vjerno nam svjedoče njihovi statuti. Primjerice, u *Statutu grada Trogira* iz 1322. istaknuta je važnost svetačkih kultova u komunalnom životu. Tekst trogirskoga statuta u prvoj knjizi počinje formulom invokacije Boga i Majke Božje, kao i zazivanjem lokalnih svetaca zaštitnika, sv. Lovre mučenika i sv. Ivana ispovjedaoca kao zaštitnika i branitelja grada Trogira (*protectores et defensores*): »U ime svetog i nedjeljivog Trojstva. Na čast Boga i blažene Marije uvijek Djevice i blaženih tijela svetog Lovre mučenika i svetog Ivana biskupa i ispovjedaoca, zaštitnika i branitelja grada i komune Trogira, i svih svetaca i svetica nebeskog dvora«. ⁵⁷ Iz navedenoga je vidljivo da Blažena Djevica Marija dobiva prvo mjesto iza Boga, a tek iza nje slijede zaštitnici grada. Sličan redoslijed u formuli invokacije nalazimo gotovo u svim statutima istarskih i dalmatinskih komuna. Primjerice, u uvodu *Statuta grada Splita* istaknuto je da se on sastavlja »na hvalu i slavu svemogućeg Boga i blažene Marije vazda Djevice, a posebno blaženog mučenika Dujma i svetog Staša, zaštitnika ovog grada, uz čiju zaštitu i obranu grad Split živi u miru, i svih ostalih svetaca i svetica Božjih«. ⁵⁸ Ponovno je uočljivo da je Djevica Marija odmah iza Boga, kao univerzalna zaštitnica, za kojom slijede zaštitnici grada.

U statutima dalmatinskih komuna postoje i posebne odredbe kojima se određivala kazna u slučaju psovanja Boga, Blažene Djevice Marije ili svetaca. Tako je, primjerice, u prvoj knjizi trogirskoga statuta određeno kako se treba kazniti onaj koji psuje Boga, Djevicu Mariju ili nekog sveca globom od pet venecijanskih libara u korist komune, a ako je psovač dječak ili siromah, određuje se da ga se stavi uz sramotni stup na trgu i drži pola dana. ⁵⁹ *Zadarski statut* u svojim reformacijama također donosi odredbu u kojoj se zabranjuje psovanje Boga ili Blažene Djevice Marije, u protivnom prijestupnik bi trebao platiti mletačkoj općini 10 malih libara. ⁶⁰ *Dvigradski statut* u prvoj glavi propisuje da ako bi netko psovao ili grdio Boga, Isusa Krista i njegovu preslavnu Majku Djevicu Mariju, kao i sv. Marka, zaštitnika komune, treba dvigradskoj općini platiti kaznu od pet mletačkih malih libara. ⁶¹ U redakciji *Krčkoga statuta* iz 1524. godine, u poglavlju koje se odnosi na zadatke i obveze prisežnika, među ostalim se navodi kako su oni dužni prijaviti »milostivom gospodinu providuru sve one koji bi psovali Boga i Blaženu Djevicu Mariju i druge

---

⁵⁷ *Statutum et reformationes civitatis Tragurii*, L. I, str. 7: »In nomine sanctę et individue Trinitatis. Ad honorem Dei et beatę Marię semper Virginis et beatorum corporum sanctorum Laurentij martijris et Johannis et confessoris protectorum et defensorum civitatis et communis Tragurij et omnium sanctorum et sanctarum curię celestis. »

⁵⁸ *Statut grada Splita*, L. I, predgovor, str. 334–335.

⁵⁹ *Statutum et reformationes civitatis Tragurii*, L. I, cap. 1, str. 7: »Ordinamus, quod si quis blasphemaverit Deum aut virginem Mariam matrem eius vel aliquam sanctum, solvat communi bannum V librarum Venetorum parvorum et quilibet possit accusare et habeat medietatem dicte condemnationis, si legitime probata fuerit accusacio, et alia medietas sit communis. Si vero puer fuit, sive paupuer qui non habet, unde solvere ponatur et teneatur per medium diem ad barlinam in platea.«

⁶⁰ *Zadarski statut: sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563.* (ur. Josip KOLANOVIĆ, Mate KRIŽMAN), Zadar, 1997., Reformationes VI, str. 522–523.

⁶¹ *Dvigradski statut*, gl. I, fol. 7v, str. 192–193.

svece i one koji bi radili na blagdanske dane«. ⁶² Možemo primijetiti kako je u tim odredbama istaknut kulturološko-moralni element u određenim normama ponašanja pojedinca u zajednici.

4. Hodočašća Majci Božjoj – Od Trsata do Loreta

Kao jedan od vidova pobožnosti prema Bogorodici sve su učestalija hodočašća u različita Marijina svetišta na jadranskoj obali od razvijenoga srednjeg vijeka.

Počeci marijanskih hodočašća u Europi naziru se u XIII. stoljeću, da bi u XIV. i XV. stoljeću taj vid pobožnosti doživio procvat. Fenomen marijanskih hodočašća svakako treba promatrati u kontekstu spleta više različitih elemenata i okolnosti koji su doveli do okupljanja marijanskih štovatelja na nekome mjestu. Ponegdje je povod za okupljanje bio neko Gospino ukazanje (koje pokatkad i nije povijesno i znanstveno potvrđeno), zatim čudotvorno djelovanje njezina kipa ili slike, njihovo otkriće ili pronalazak na nekome mjestu ili pak čudesno neoštećenje Gospine slike ili kipa za vrijeme neke prirodne nepogode (vatra, potop i sl.). ⁶³ Osmanska opasnost u zaleđu dalmatinskih komuna usmjeruje tamošnje stanovništvo na još veću pobožnost prema Djevici Mariji. Ona postaje univerzalna zaštitnica od svih neprilika, od ratnih do kužnih i vremenskih. Po crkvama se razvija i posebna marijanska ikonografija, kojom se naglašava štovanje Majke Božje kao zagovornice, posrednice (*mediatrix*). ⁶⁴

Krajem XIV. stoljeća, a napose u XV. stoljeću počinju se širiti hodočašća u marijanska, ali i druga svetišta izvan Hrvatske. Hodočasnička marijanska svetišta koja su Hrvati najčešće pohodili u kasnome srednjem vijeku bila su na prostoru Apeninskog poluotoka: Loreto, Asiz, Recanati, Calena. O hodočašćenju izvan hrvatskoga prostora, napose u talijanska svetišta, u hrvatskoj je historiografiji prilično pisano. ⁶⁵ Svakako, prvo mjesto zauzima talijansko marijansko svetište Loreto, nedaleko od Ancone, uz koje su Hrvati bili posebno vezani zbog njegove veze s Trsatom. Prema predaji, »Nazaretska kućica« (*Santa Casa*) najprije se, čudom koje se dogodilo 1291. godine, našla na Trsatu da bi 1294., ponovno na čudesan način, bila prenesena, najprije u Recanati, a potom u Loreto. ⁶⁶ Prisutnost »Nazaretske kućice« u Loretu na određen način pruža najbolji nadomjestak za pohod Svetoj ze-

⁶² *Krčki (vrbanški) statut iz 1388.* (pr. Lujko MARGETIĆ, Petar STRČIĆ), Krk, 1988., fol. 30–31, str. 126–127.

⁶³ Ljudevit MARAČIĆ, »Hodočašća kao oblik štovanja Majke Božje«, *Kačić – zbornik Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja* (2000.–2001.), br. 32–33, str. 636–637.

⁶⁴ Usp. Meri KUNČIĆ, *Od pošasti sačuvaj nas*, str. 124–160.

⁶⁵ Vidi: Nikola Mate ROŠIĆ, »Hrvatska hodočašća u Loreto«, *Croatica christiana periodica*, god. VII (1993.), br. 11, str. 88–96; Josip KOLANOVIĆ, »Najstarija marijanska hodočašća izvan domovine«, *Kačić* (2000–2001), br. 32–33, str. 401–410; Ferdo GESTRIN, »Migracija iz Dalmacije u Marke u XV i XVI stoljeću«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, Zagreb, god. X., (1977.), str. 395–404; Zoran LADIĆ, »Prilog proučavanju hodočašća iz Zadra u drugoj polovici XIV. stoljeća«, *Croatica christiana periodica*, XVII (1993.), br. 32, str. 17–31; Ljudevit MARAČIĆ, »Hodočašća kao oblik štovanja Majke Božje«, *Kačić – zbornik Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja* (2000.–2001.), br. 32–33, str. 633–645.

⁶⁶ Prema legendi, Nazaretsku kućicu su, nakon pada Svete zemlje u ruke Seldžuka, anđeli prenijeli na Trsat 1291. godine, a tri godine poslije 1294., 10. prosinca, opet je na čudesan način preseljena u Loreto, gdje započinje kult štovanja Gospe Loretske. Loreto je bio najprije lokalno svetište, da bi se u XVI. stoljeću razvio u međunarodno hodočasničko središte. O tome: Zoran LADIĆ, »Na putu *ad sanctos*: hrvatska hodočašća u prošlosti«, *Hrvatska revija*, god. IV (2004.), br. 4, str. 83.

mlji, Isusovoj domovini. To je, prema riječima Nikole Mate Rošića, »najveća 'palestinska relikvija' na Zapadu, sveto mjesto na kojemu su izravno povezani Isusov i Marijin život.«⁶⁷ Loreto postaje alternativa za sveta mjesta u Palestini, a toga su svjesni i rimski pape, koji nastoje uzdignuti to svetište među vodeća europska svetišta (Santiago de Compostela, Rim i dr.). To je posebno bilo vidljivo za vrijeme pape Julija II. (1503.–1513.), koji Loreto podređuje izravnoj vlasti Svete Stolice, daje nove oprostite, uređuje novu administraciju itd. Pape druge polovine XVI. stoljeća, Pio V. (1566.–1572.) i Siksto V. (1585.–1590.) uzdigli su Loreto do najvišega sjaja.⁶⁸

Šibenskim hodočašćima bavio se Josip Kolanović, koji je analizirajući oporuke razlučio da se hodočasničkim pravcem Ancona – Recanati – Asiz – Loreto – Rim kretao najveći broj hodočasnika iz Šibenika (njih 74, 9 posto od svih hodočašća). Prema sačuvanim oporukama Šibenčana, najbrojnija su hodočašća u Loreto u vrijeme kuge ili opasnosti od nje (za Šibenik: 1452.-1453., 1456., 1464., 1468. godine).⁶⁹ U oporukama se navode razlozi hodočašćenja: osobna pobožnost, zavjet, zahvalnost za primljene milosti, želja za ozdravljenjem, strah od bolesti, penitencijarna praksa i drugo. Šibenčani su hodočastili osobno ili su ostavljali legat da netko drugi hodočasti umjesto zavjetovanoga. U Loreto su u XV. stoljeću hodočastili muškarci i žene iz različitih društvenih slojeva.⁷⁰ Do vrlo sličnih rezultata došao je i Zoran Ladić u svojim istraživanjima zadarskih i rapskih hodočašćenja.⁷¹ Vrlo važno hodočasničko središte srednjega vijeka, na putu za Rim, svakako je bio Asiz u Italiji, grad sv. Franje i sv. Klare. Hodočasnici su u Asiz dolazili napose u crkvu sv. Marije od anđela (Porcijunkulu), gdje bi se dobivao i oprost na blagdan titulara, koji se slavio 2. kolovoza. Prvi sačuvan spomen o odlasku u Asiz s naših prostora zapisan je u oporuci zadarske patricijke Dominike *de Mauro* iz 1292., koja je određenu svotu novca namijenila za jednu osobu koja bi hodočastila za spas oporučiteljičine duše *ad sanctam Mariam de Angelis* u Asiz.⁷²

Zanimljivo je istaknuti da su i marijanska svetišta na jadranskom prostoru tijekom srednjega vijeka bila vrlo posjećivana.⁷³ S obzirom na primarnu usmjerenost jadranskih žitelja prema moru i svemu što ono pruža, temeljni karakter marijanskih svetišta od XII. stoljeća nadalje na istočnoj obali Jadrana jest pomorski, zavjetni, ali i protuosmanski. Djevica Marija na hrvatskim uzmorskim prostorima štovala se posebno kao *Zvijezda mora* (*Stella maris*),⁷⁴ Gospa od Milosti, Gospa od Anđela i slično. Osnovni materijalni izričaj pobožnosti pomoraca prema Blaženoj Djevici Mariji, ali i drugim svecima, svakako je podizanje

---

⁶⁷ Nikola Mate ROŠIĆ, »Hrvatska hodočašća u Loreto«, str. 89.

⁶⁸ *Isto*, str. 90.

⁶⁹ Josip KOLANOVIĆ, »Najstarija marijanska hodočašća izvan domovine«, str. 408.

⁷⁰ *Isto*.

⁷¹ Zoran LADIĆ, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom: o kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasnicima«, *Kolo* – časopis Matice hrvatske, Zagreb, 2006., br. 4, str. 262–271; ISTI, »Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća«, *Croatica christiana periodica*, god. XVII (1993.), br. 32, str. 17–31.

⁷² Zoran LADIĆ, »Na putu *ad sanctos*: hrvatska hodočašća u prošlosti«, str. 83.

⁷³ O tome: Eduard PERIČIĆ, Bernardin ŠKUNCA, *Čudesnost marijanskih hodočašća. Povijesni i liturgijski vodič kroz hrvatska marijanska svetišta*, Zadar, 2001.

⁷⁴ Iz XI. stoljeća potječe i poznata lauda u čast Marije *Zvijezde mora* *Ave Maris stella* (Zdravo zvijezdo mora). *Lexicon des Mittelalters*, sv. 6, str. 246.

brojnih zavjetnih crkvice i kapela duž čitave obale, a osobito na važnim prometnim punktovima. One su imale dvostruku funkciju:

- 1) Podizane su kao zavjeti za mirno more i sigurnu plovidbu (u nekima od njih pronađeni su i *ex-voto* darovi,⁷⁵ zavjetne slike na kojima Bogorodica s Djetetom i svecima zaštitnicima predstavlja glavni ikonografski lik, zatim makete brodova, zlatne i srebrne zavjetne pločice i slično). Najstariji sačuvani primjerci zavjetnih darova potječu iz XVI. stoljeća, iako se spominju i prije, već od XIII. stoljeća, osobito slike (*ancone*) kao *ex-voto* ili zavjetni darovi.⁷⁶
- 2) Važna je bila i njihova orijentirna (putokazna) funkcija. Budući da su bile najčešće podizane na uzvisinama, crkvice su bile i vidljivi objekti koje se moglo uočiti s mora te su služile i kao svojevrsni reperi. Osim Blažene Djevice Marije, koja je bila čest titular zavjetnih crkvice, najčešći sveci titulari koji se uz nju spominju bili su sv. Nikola, sv. Petar, sv. Andrija, sv. Luka, sv. Stjepan i drugi.⁷⁷

Od pomorskih svetišta posvećenih Gospi možemo istaknuti ona najvažnija. To su: Gospa od Šunja (XII. st.) na Lopudu, Gospa na Jezeru na Mljetu (XII. st.), Gospa od Stomorije u Kaštel Novom (1189. – XII. st.), Gospa Trsatska (XIII. st.) iznad Rijeke, Gospa od Pojišana (XIII. st.) u Splitu, Gospa od Milosrđa (XIII. st.) u Dubrovniku, Gospa od Anđela u Orebiću (XV. st.) i Gospa od Arta u Senju (XV. st.).⁷⁸

Od manje poznatih Gospinih svetišta valja spomenuti ono na Čiovu, gdje se nalazila predromanička crkva Gospe kraj mora, kasnije obnovljena u XV. stoljeću i uz koju je djelovala i istoimena bratovština.⁷⁹ U Vrsaru (Istra) nalazi se romanička bazilika sv. Marije od mora iz XII. stoljeća.⁸⁰ U bokokotorskom zaljevu, ispred Perasta, pomorci i stanovnici Perasta podigli su umjetni otočić Gospe od Škrpjela (nazvan prema hridi na kojoj je, prema legendi, pronađena čudotvorna slika Majke Božje)⁸¹ i crkvu Gospe od Milosti (Uznesenja Marijina, XV. st.). Današnji izgled crkva je dobila oko 1630., kada je podignuta u bizantinskom stilu s primjesom renesanse. U toj je crkvi sačuvan izuzetno velik broj

⁷⁵ *Ex voto* – dolazi od lat. za zavjet, iz zavjeta. To je zavjetni predmet (metalna pločica, prikaz dijela ljudskoga tijela, prikaz životinje, imovine, najčešće brodova ili nekog događaja) koji se postavlja kao molba za pomoć, kao znak zahvale Bogu ili nekom svecu za uslišanu molbu, dobivenu milost, ali i kao svjedočenja o čudesnom događaju i čudu, a vezan je uz dani zavjet. Kršćanstvo je taj običaj preuzelo od Rimljana. Taj je običaj najrašireniji od vremena renesanse, a traje sve do današnjih dana. Vidi: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, str. 225.

⁷⁶ O zavjetnim darovima hrvatskih pomoraca vidi: Anica KISIĆ, *Ex voto adriatico: Zavjetne slike hrvatskih pomoraca od 16. do 19. st.* Zagreb, 2001.

⁷⁷ O tome: Sabine Florence FABIJANEC, Zrinka NOVAK, »Srednjovjekovno pomorstvo pod zaštitom svetaca na istočnom Jadranu«, u: Zbornik znanstveno-stručnog skupa *More – hrvatsko blago*, održanog u Zagrebu od 23. do 25. travnja 2008., Matica hrvatska Zagreb (u tisku).

⁷⁸ Petar LUBINA, *Marijanska Hrvatska*, str. 56–57. O marijanskim svetištima od XII. do XVI. stoljeća vidi: Eduard PERIČIĆ, »Bogorodica u hrvatskim svetištima i diplomatskim spomenicima«, *Bogoslovska smotra*, LVIII (1988.), br. 1, str. 3–10.

⁷⁹ Irena BENOVSKY, »Uloga bratovštine Sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku«, *Povijesni prilozi*, vol 32 (2007.), br. 32, str. 28.

⁸⁰ Željko UJČIĆ, *Ranokršćanska Bazilika sv. Marije Formoze u Puli = La basilica paleocristiana di S. Maria Formosa a Pola: izložba = mostra*, katalog izložbe, 2. dopunjeno izdanje, Pula, 2007.

⁸¹ Dakle, središte i polazište Gospina kulta na umjetno podignutom otočiću ispred Perasta je kasnogotička ikona Bogorodice – Odigitrije, koju je izradio Lovro Dobričević oko 1455. godine, i koja je poslije postavljena u crkvu Gospe od Milosti.

zavjetnih darova pomoraca zahvalnih Bogorodici za njezin zagovor, a također se u njoj nalazi 68 baroknih slika izuzetne umjetničke vrijednosti, peraškoga slikara Tripa Kokolje (1661.–1713.), koje su nastale krajem XVII. stoljeća. Na slikama dominira marijanska ikonografija (Marija iz Nazareta, Marija Majka Kristova), odnosno zorno su prikazani prizori iz Marijina života.⁸²

Iz naziva svetišta i datuma kada su se odvijala proštenja priređivana na Marijine blagdane vidljivo je da su se hodočasnici u marijanskim svetištima okupljali ponajviše na sljedeće blagdane: Veliku Gospu (Uznesenje Marijino),⁸³ Malu Gospu,⁸⁴ Blagovijest (Navještenje),⁸⁵ Gospu Karmelsku,⁸⁶ Pohođenje Marijino,⁸⁷ Gospu od Zdravlja,⁸⁸ Bezgrješno začeće.⁸⁹

S povećanjem opasnosti od kužnih i ostalih epidemija (u XIV. i XV. st.) te napose ratne osmanlijske opasnosti, koja je dalmatinskim gradovima prijetila iz zaleđa, stanovništvo se utječe Mariji kao svojoj univerzalnoj zaštitnici. Od razdoblja gotike osjeća se i sve snažniji utjecaj marijanske ikonografije na sakralnim i votivnim slikama u crkvama i samostanima duž jadranske obale.⁹⁰ O njima fra Josip Soldo slikovito bilježi: »Sačuvane ikone kod nas iz 13. st. u splitskim crkvicama Gospe od zvonika (oko 1270.–1290.) i Gospe od Žnjana (oko 1270.–1290.) ili u Dubrovniku u crkvi sv. Nikole (kraj 13. st.) te osobito Gospa od Trsata (polovica 14. st.), stoljećima štovane i pocrnile od svijeća i poljubaca vjernika, svjedoče ne samo o upotrebi 'maniera greca' i stvaranju jadranske škole (G. Gamulin), pa i o domaćoj splitskoj radionici, nego i o štovanju tih starih ikona a takvih je sigurno bilo više, kao: Bogorodica s Djetetom iz šibenske crkve Sv. Križa (kraj 14. i početak 15. st.) ili triptih varoške Gospe u Zadru (kraj 14 početak 15. st.). Pa i vebna Bogorodica kod benediktinki u Zadru (početak 14. stoljeća) nastala je narudžbom vjernika – patricija koji smjerno kleči do Marijinih nogu.«⁹¹

U XV. i prvoj polovini XVI. stoljeća, u vremenu najveće osmanlijske opasnosti koja je prijetila dalmatinskim gradovima, i Marijin kult doživljava svoj vrhunac. U Europi, pak, marijanski kult doživjet će blagu stagnaciju u XVI. stoljeću s pojavom protestantizma (kod nas u Istri i sjevernim krajevima Hrvatske), ali će ga već Tridentski koncil (1545.–1563.) ponovno oživjeti da bi u XVII. st. barokna pobožnost prema Mariji doživjela svoj ponovni vrhunac.

---

⁸² Ivo STJEPČEVIĆ, *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast, 2003., str. 383–384.

⁸³ Vižinade, Šiani kraj Pule, Rovinj, Trsat, Bakar (Gospa od Porta), Oštarije, Baška na Krku, Košljun, Glavotok, Rab, Pag, Visovac, Split (Gospa od Pojišana), Kaštel Sućurac, Kaštel Novi, Šolta, Zaostrog, Makarska, Komiža, Vis, Pučišće, Lastovo, Ponikve, Badija na Korčuli), Dubrovnik (Gospa od Sunja), Perast (Gospa od Škrpjela), Vrpolje.

⁸⁴ Vižinada (Istra), Janjina (Pelješac), Lastovo.

⁸⁵ Vižinada (Istra), Senj (Gospa od Arta), Zadar (stara katedrala), Hvar (Gospa Nuncijata).

⁸⁶ Trogir.

⁸⁷ Komiža, Orašac (kraj Dubrovnika).

⁸⁸ Krk, Zadar, Šibenik (katedrala), Jelsa, Hvar, Korčula, Kotor.

⁸⁹ Glavotok, Pazin, Šibenik, Zaostrog, Makarska.

⁹⁰ O tome vidi: Ivana PRIJATELJ-PAVIČIĆ, *Kroz Marijin ružičnjak. Zapadna marijanska ikonografija u dalmatinskom slikarstvu od 14. do 18. st.*, Split, 1998.

⁹¹ Josip Ante SOLDO, »Ikonografija i širenje marijanske pobožnosti kod nas«, *Bogoslovska smotra*, vol. 53 (1983.), br. 2–3, str. 239.

5. Molitve, oficiji i pjesme u čast Blažene Djevice Marije Molitve, laude⁹² i himne⁹³ u Marijinu čast

Najstarija sačuvana molitva Bogorodici u hrvatskoj glagoljaškoj tradiciji svakako je ona koja se nalazi na prvoj stranici odlomaka (7 listova) iz sakramentara,⁹⁴ poznatih pod nazivom *Kijevski listići*.⁹⁵ Tekst molitve glasi: »Zaštitu Gospodi rabi svoje mirnimi zapovidmi, i upvajučes v zastuplenie blaženei Marii, i ot vseh supostat naših stvori ny bez pečali. Gospoda radi našego.«⁹⁶ Daljnji tekst nedostaje.

Od XIII. stoljeća nadalje započela je i pojačana produkcija himni i lauda u kojima se Bogorodica slavila i veličala te se povećava i broj molitava upućenih Djevici Mariji. U strahu pred Božjim pravednim sudom, srednjovjekovni se kršćanin pun pouzdanja utječe Majci Božjoj kao posrednici i zagovornici. To je vidljivo iz molitava, primjerice iz molitve *Zdravo Kraljice, Majko Milosrđa (Salve Regina, iz XI. st.)*, i to napose u dijelu molitve »... te nam poslije ovoga progona pokaži Isusa, blagoslovljeni plod utrobe svoje...«.⁹⁷ Isto se povjerenje očituje u drugom dijelu molitve *Zdravo, Marija* (koji nastaje u XIII. stoljeću) – zazivom »Sveta Marijo, majko Božja, moli za nas grješnike, sada i na čas smrti naše.«⁹⁸ U razdoblju od XIII. do XVI. stoljeća nastaju najljepše molitve upućene Blaženoj Djevici Mariji u pučkoj usmenoj i pisanoj književnosti, i to na hrvatskome jeziku, a kasnije, u re-

⁹² Lauda je srednjovjekovna religiozna pohvalna pjesma (hvalospjev) koja se pjeva u hvalu Bogu ili nekom svecu. Vidi: Bratoljub KLAIĆ, *Rječnik stranih riječi*, str. 790.

⁹³ Himna (lat. *hymnus*, grč. *hymnos*, od glagola *hydein*; što znači pjevati) svečani je hvalospjev u čast Bogu. U kršćanstvu je himna svečana pjesma koja se nalazi na početku časova i uvodi u molitveni sadržaj časa ili blagdana. U ranoj i srednjovjekovnoj kršćanskoj teologiji himna se definira kroz nekoliko razina. Tako je sv. Rufin označava kao »laus Dei cum cantu«, sv. Ambrozije kao »hymnus specialiter Deo dictus«, a sv. Augustin kao »cantus est cum laude Dei«. Latinski kršćanski himnodij sadrži dvije osnovne skupine himni. Prvoj pripadaju himne namijenjene javnom i službenom liturgijskom štovanju, a one su zapisane u misalima, brevijarima ili antifonarijima. Drugoj skupini pripadaju himne namijenjene privatnoj pobožnosti. Vidi: *Obsidio iadrensis*, str. 307, bilj. 97; Bratoljub KLAIĆ, *Rječnik stranih riječi*, str. 542; *Leksikon ikonografije*, str. 254; *Opći religijski leksikon* (ur. Adalbert REBIĆ), Zagreb, 2002., str. 330.

⁹⁴ Sakramentar je stara kršćanska liturgijska knjiga slična obredniku. Vidi: Bratoljub KLAIĆ, *Rječnik stranih riječi*, str. 1187.

⁹⁵ Kijevski listići pripadaju skupini najstarijih glagoljaških tekstova uopće koji se sačuvali do danas. To je fragment sakramentara sačuvan na 7 listova (13 str.), podrijetlom iz X. st., pisan arhaičnom oblom glagoljicom, na prostoru Blatnoga jezera u Panoniji prije dolaska Mađara. Jezik kijevskih listića panonski slavenski – prijelazan slavenski dijalekt između hrvatskoga i slovačkoga, koji je izumro nakon dolaska Mađara u Panoniju. Nazivaju se Kijevski jer se čuvaju u Kijevu u Ukrajini. O Kijevskim listićima vidi: Mate KAPOVIĆ, *Uvod u indoeuropsku lingvistiku: pregled jezika i poredbena fonologija*, Zagreb, 2008., str. 102; Marija PANTELIĆ, »Kijevski i sinajski listići«, *Slovo* vol. 35 (1985.), str. 5–56.; <http://www.croatianhistory.net/etf/dubrovnikgl.html> *sub voce*: Hrvatska glagoljaška baština na dubrovačkom području (Darko ŽUBRINIĆ, 2008.).

⁹⁶ U suvremenom jezičnom izričaju: *Štiti, Gospodine, sluge svoje miroljubivim odredbama i nas koji se pouzdajemo u zagovor Blažene Marije, učini sigurnim pred svim našim neprijateljima. Po Gospodinu našem*. Iz: Ante KATALINIĆ, »Najstarija hrvatska napisana molitva Mariji. Prikaz najstarijih hrvatskih marijanskih tekstova«, *Obnovljeni život*, vol. 50 (1995.), br. 5, str. 478.

⁹⁷ Petar LUBINA, *nav. dj.*, str. 54.

⁹⁸ Iako je u historiografiji uobičajeno mišljenje da je drugi dio molitve »Zdravomarije« nastao u XIV. stoljeću, ipak, prema mišljenju Gilesa Constablea, vjerojatno je nastao u XIII. stoljeću nakon Lateranskog koncila 1215. Usp. Giles CONSTABLE, *Religious Life and Thought (11th – 12th Centuries)*. London, 1979.; ISTI, »Twelfth-Century Spirituality and the Late Middle Ages«, u: Constable, *Religious Life*, part III, str. 27–60. Godine 1568. papa Pio V. odredio je konačni oblik te molitve kako se moli i danas. O tome: Anto KOVAČIĆ, »Ave Maria: glagoljena molitva«, *Svjeto riječi*, Poseban prilog: *Marija*, Sarajevo, svibanj 2007., str. 11.

nesansi, naši pjesnici poput Jurja Šižgorića i Marka Marulića ispjevali su Gospine himne (*Ad Virginem*) i na latinskome i na hrvatskome jeziku.

Pretpostavlja se da iz XIII. stoljeća potječe *Šibenska molitva* (pronađena je u Šibeniku u samostanu sv. Frane), iako je prepisana sredinom XIV. stoljeća (1347.) latincom i hrvatskim jezikom, vjerojatno u franjevačkoj sredini u Bribiru (prepisao ju je fra Pavao Šibenčanin), a nastala je, čini se, pod utjecajem flagelantskih pohvala (*laude*). *Šibenska molitva* je bila svojevrsna pohvala (*lauda*), hvalospjev Gospi, što je već vidljivo i iz samog naslova: *Oratio pulchra et devota ad Beatam Virginem Mariam*. U njoj se Gospa slavi i uzdiže iznad svih svetaca. Izriču joj se pohvale i posebno se ističe njezino uznesenje na nebo (vezano uz blagdan Velike Gospe):

»O blažena! O prislavna! O prisvitla!
Svarhu vsih blaženih Bogom živim uzvišena!
Vsimi Božjimi dari urešena!
O prislavna prije vsega vika!
Bogom živim zbrana,
O umiljena Divo Marije!
(...)
Gospoje, ti si vsega dvora nebeskoga čast, slava i vse počenje.
Gospoje, ti si uznesena od sina tvoga a Boga moga s velikim počenjem i s veseljem sa
vsem oblastev va vse nebesko vladanje.
Gospoje, tebe poslušā vse Božje tvorenje.
Gospoje, ti si vsega Božja tvorenja obnovljenje.
Gospoje, ti si našeje matere nevoľnoje boliznivoga jimena promińenje.
Gospoje, ti si vsih dari i milosti Božjih potvrńenje.
Gospoje, ti si sidećih u tamnici prosvitljenje i obsijanje sl[n]ćenoje.
Gospoje, ti si ležećih v glbini paklenoj zdi prošćenje. I(d est) i(n) mu(n)do p(raese)nti.
O blažena! O prisvećena! O umiljena! O prićista Divo Marije, mati Sina Božja! O cesarice
nebeska! O kraljice višna!
Gospoje anjelska! O zvezdo morska! O odvitnice karstjanska! (...)⁹⁹

Dramska marijanska prikazanja

Pod utjecajem kulturnih krugova iz zapadnih zemalja, posebice iz Italije, i kod nas su od XIV. do XVI. stoljeća prevladavali dramski tekstovi i crkvena prikazanja u kojima su se u božićnim i pasionskim događajima isticali podjednako kristološki i marijanski motivi: božićno otajstvo, betlehemsko rođenje, dolazak triju kraljeva i jaslice te različiti oblici Kristove muke i Gospina plaća, tj. pasionskih »prigovaranja Gospe i križa«.¹⁰⁰ Tkonski

---

⁹⁹ Ivan MILČETIĆ, Joso MILOŠEVIĆ (pr.), »Šibenska molitva (14. vijek)«, *Starine* 33, Zagreb, 1911., str. 572–592; Dragica MALIĆ, Na izvorima hrvatskoga jezika, *Hrvatska jezična baština*, knjiga 2, Zagreb, 2002., str. 644–646.

¹⁰⁰ Drago ŠIMUNDŽA, »Gospa u hrvatskoj književnosti«, *Crkva u svijetu*, god. 34 (1999.), br. 3, str. 339. U poeziji nastaloj unutar bratovština (posebno religioznih) mogu se tražiti korijeni dijaloških pjesama (Gos-

zbornik pisan početkom XVI. stoljeća, kurzivnom glagoljicom,¹⁰¹ čuva najstarije poznato pasionsko prikazanje, a ono najopširnije sa 3658 stihova nalazi se u rukopisu iz 1556. godine. U Tkonskom zborniku sačuvana je i jedna od najljepših pjesama posvećenih Mariji: *Spasi Marije, tvojih vjernih*¹⁰²

*Spasi Marije, tvojih vjernih,
Izbavi nas od tug nježmernih...
Spomeni se, majko diva,
da te vsaka duša vziva...
Nebo i zemlja na nas tuži,
Mač, glad, smrt nas svud okruži,
a uteč kamo nemamo
nego tebi Marijo, samo...
Smrt prenagla svud vojuje
nikoga ne miluje...
Svud sirote, dica cvile
zbog žestoke turske sile...
Pomoli se Majko, sinu
sluge tvoje da ne zginu...
Mi nemamo u što se uzdati,
Nego u te Božja Mati.*

Marijini mirakuli

Marijini mirakuli (čudesna) predstavljaju velik književni žanr i zapadnoeuropske i hrvatske srednjovjekovne književnosti i prvi put se javljaju u djelu biskupa Grgura iz Toursa u Galiji u VI. stoljeću, a zlatno doba dosežu od XI. do XV. stoljeća.¹⁰³ U hrvatsku književnost prodiru krajem XIV. stoljeća i oblikuju svoje skupine tekstova, zbirke i legendarije do u XVII. stoljeće, po uzoru na talijanska i latinska vrela.¹⁰⁴

Mirakuli Blažene Djevice bili su vrlo rano poznati među glagoljašima, i oni su omiljena literatura propovjednika i svjetovnjaka. Sačuvani su u Ivančičevu (XIV./XV. st.) i Petrisovu zborniku iz 1468., a tiskani su kao cjelovita zbirka u Senju 1507. ili 1508. glagoljicom pod

---

pinih plačeva i prikazanja). Budući da su u Zadru djelovale brojne religiozne bratovštine, ne čudi što se u zadarskoj kulturnoj glagoljaškoj baštini očuvala pjesma »Od rojena Gospodinova« te dijaloški »Plać blažene devi Marije«, kao i tri prikazanja »Uskrsnutje Isukrstovo«, »Muka Isukrstova« te ono »Od navišćenja Marijina«. Takvih je primjera diljem komuna istočnojadranske obale. O tome: Vlado CVITANOVIĆ, »Bratovštine grada Zadra«, *Zadar – zbornik*, Zagreb, 1964., str. 459.

¹⁰¹ Tkonski zbornik čuva se u knjižnici HAZU u Zagrebu pod signaturom IV. a 120. *Tkonski zbornik: Hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća* (transliterirao i popratne tekstove napisao Slavomir SAMBUNJAK), Tkon, 2001.

¹⁰² *Tkonski zbornik*, fol. 24.

¹⁰³ Ivanka PETROVIĆ, *Marijini mirakuli u hrvatskim glagoljskim zbirkama i njihovi evropski izvori*, Zagreb, 1977., str. 5–9 i 15.

¹⁰⁴ Isto, str. 19.

naslovom *Mirakuli slavne d(e)ve Marie*.¹⁰⁵ To je najveća i najvažnija hrvatska zbirka Marijinih mirakula sastavljena od 61 teksta, a prevedena je iz talijanske zbirke *Miracoli della gloriosa Vergine Maria*, tiskane prvi put u Vicenzi 1475. godine. Ta je zbirka Marijinih mirakula jedna od najuspješnijih knjiga europske Marijine legende uopće, nazvane još i *Il Libro del Cavaliere*, koja je u XV. i prvoj polovini XVI. stoljeća doživjela čak 47 izdanja.¹⁰⁶

Oficiji

U srednjem vijeku nastali su i marijanski »oficiji«, odnosno moljenje časova u čast Blažene Djevice Marije. Najprije su nastali kao dodatak kanonskim časovima, a u razvijenome srednjem vijeku molitva časova razvija se kao privatna pobožnost. Već je splitski crkveni sabor, koji je održan 1185. godine, donio liturgijsku odredbu u kojoj se određuje da se u svim crkvama Splitske metropolije treba svakodnevno pjevati oficij Blažene Djevice Marije.¹⁰⁷ U Hrvatskoj su najstariji sačuvani marijanski oficiji na hrvatskome jeziku iz XIV. stoljeća iako je najveći broj tiskan u XVI. stoljeću. Marijanski molitvenici proizašli su iz srednjovjekovnoga marijanskog oficija, kojemu su s vremenom pridodane različite molitve, psalmi,¹⁰⁸ litanije¹⁰⁹ i slično.¹¹⁰ Najstariji poznati molitvenik na našem tlu na hrvatskome jeziku (pisan latinicom i dubrovačkim narječjem) čuva se u Vatikanskoj biblioteci, a poznat je pod nazivom *Vatikanski hrvatski molitvenik*. Nastao je oko 1400. godine u Dubrovniku ili njegovoj okolici vjerojatno za potrebe nekog ženskog samostana.¹¹¹ Riječ je o prijepisu starijega latiničkog predloška, ali s jasnim tragovima crkveno-

¹⁰⁵ Petar RUNJE, »Senjski kulturni krug i senjska tiskara«, *Senjski zbornik* 35 (2008.), str. 103.

¹⁰⁶ Ivanka PETROVIĆ, »Marijini mirakuli u hrvatskoj književnosti srednjega vijeka«, *Prilozi Hrvatskog filološkog društva*, Zagreb, 1978., str. 100.

¹⁰⁷ »Institutum etiam ut officium B. Virginis Marie in omnibus ecclesiis per nostram diocesim omni die cantetur«, CD, sv. II, Zagreb, 1904., dok. br. 189, str. 112. Slavko Kovačić smatra da je riječ o tzv. *Malom oficiju bl. D. Marije*, koji su u srednjem vijeku u koru molili ili pjevali kao uobičajeni dodatni oficij poslije redovitog. Obvezatnim je postao 1095. po naredbi pape Urbana II. i ušao je u široku uporabu svećenstva i laika. Vidi: Slavko KOVAČIĆ, »Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću«, *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka Krbavske biskupije održanom u Rijeci 23.–24. travnja 1986. godine (ur. Mile BOGOVIĆ), Rijeka, Zagreb, 1988., str. 34., bilj. 117.

¹⁰⁸ Psalmi pripadaju starozavjetnim religioznim pjesmama koje su sabrane u posebnoj starozavjetnoj knjizi (*Psalmi* – zbirka od 150 psalama). Prema tipu sadržaja psalmi se dijele u tri osnovne skupine: himni (hvalospjevi), prozbeni psalmi (tužbalice) i zahvalnice. Također, psalmi mogu biti pokornički, hodočasnički, kraljevski i zaklinjalački. Prikupljanje psalama započelo je vjerojatno za vrijeme kralja Davida i trajalo je do poslije babilonskoga sužanjstva. U Novom zavjetu neki se psalmi tumače mesijanski, a preuzela ih je i kršćanska liturgija. Uporaba psalama napose je očita u sv. misi i časoslovu. O tome vidi: *Obsidio iadrensis*, str. 307, bilj. 98, *Opći religijski leksikon*, str. 770; *Leksikon ikonografije*, str. 492; *Enciklopedijski teološki rječnik* (ur. Aldo STARIĆ), Zagreb, 2009., str. 957–959.

¹⁰⁹ Litanije (od grč. *litaneio* – molim): vrsta crkvene molitve koja se govori ili pjeva, a sastoji se od kratkih zaziva koje izriče predmolitelj i od odgovora koje izriču vjernici u zboru (primjerice, Majko Božje milosti – moli za nas...). Litanije mogu biti božanske, marijanske, svetačke u kojima se izgovaraju atributi Trojedinog Boga, Djevice Marije ili svetaca. Vidi: Bratoljub KLAJČ, *Rječnik stranih riječi*, str. 810.

¹¹⁰ Katica Branka KATALINIĆ, »Hrvatski marijanski hodočasnički molitvenici«, u: »*Ljekarnica nebeska*« hrvatskoga naroda – zbornik radova znanstvenog simpozija *Hrvatska marijanska svetišta u duhovnoj obnovi Hrvatske*, Marija Bistrica, 5.–6. lipnja 1998., Zagreb, 2001., str. 76.

¹¹¹ Prvi put na njega je ukazao Franjo Rački u »Zagrebačkom katoličkom listu« 1859., a u transliteraciji ga je objavio Franjo FANCEV, *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir: dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka*, Zagreb, 1934., str. 3–78. O tome: Dragica MALIĆ, »Latinički tekstovi

slavenske pramatice u prijevodu i jeziku. U okvir njegovja sadržaja ulaze: *Oficije Blažene Djeve Marije po zakonu svete Rimske crkve priza sve godište, Sedam psalam pokornih, Oficije od mrtvijeh, Oficije Svetoga Krsta, Oficije Svetoga Duha*, molitve za razne prigode te nedovršene *Psalme graduale*. Donosimo i jedan primjer iz istoga molitvenika, a riječ je o poznatome biblijskom tekstu *Magnificat – Veliča*, kojega je izgovorila Bogorodica u susretu s Elizabetom:¹¹² »Uzveliča duša moja Gospoda i uzradova se duh moj o Bogu, spasitelu momu. Jere prizri na smirenje rabe svoje. Ovo, odsele blaženu me govore svi narodi jere učini meni velika koji uzmožan jest i sveto ime negovo. I milost negova od roda do roda bojeći se nega... Podaj nam, rabom tvojim, molimo te, Gospodi Bože, vječnom pametju i tijelom zdravijem radovati se i prislavnim Blažene Marije, vazda djeve, molenjem od sadanih izbaviti se tuoga, vječnoga uživati veselja...«¹¹³ U tom molitveniku zabilježen je i prvi poznati zapis prepjeva latinske crkvene himne *Ave maris stella – Zdravo, zvijezdo mora!*¹¹⁴ Dobrić Dobričević (*Boninus de Boninis de Ragusio, Ragusaeus*), za vrijeme svoga boravka u Italiji, djelovao je kao trgovac knjigama i nakladnik (primjerice u Bresci je izdao djela među kojima se ističu drvorezima ukrašene Ezopove *Basne* i Danteova *Božanska komedija* (1487.)), a boraveći u Lyonu specijalizirao se za izdavanje luksuznih, skupih izdanja molitvenika, oficija i liturgijskih knjiga. Među takvima ističe se i *Oficij Blažene Djevice Marije* na latinskom jeziku.¹¹⁵

Jedan od prekrasnih primjera glagoljskih knjiga iz XVI. stoljeća svakako je *Oficii blaženie devi Marie: officii rimski*, tiskan u riječkoj glagoljskoj tiskari 1530., kojom je rukovodio modruški biskup Šimun Kožičić Benja.¹¹⁶ Knjiga sadrži kazalo, kalendar, sedam radosti Marijinih, oficij, misu i litanije u čast Blažene Djevice Marije, pokorničke psalme, oficij i litanije za mrtve, Sedam redaka sv. Bernarda, devedeseti psalam, različite molitve i katekizamske obrasce, molitvu *Tebe Boga hvalimo* itd. Gledajući tekstovno, taj oficij posve slijedi rukopisnu hrvatskoglagojsku tradiciju sačuvanu u brevijarima i misalima.¹¹⁷

hrvatskoga srednjovjekovlja na narodnom jeziku«, u: *Hrvatska i Europa: srednji vijek i renesansa* (ur. E. Hercigonja), Zagreb, 2000., str. 307.

¹¹² Lk 1,46–55. Sv. Elizabeta bila je Marijina starija rodakinja, koja je u kasnim godinama začela Ivana Krstitelja, preteču Isusa Krista. O tome vidi: Lk 1,39–45.

¹¹³ Dragica MALIĆ, »Latinički tekstovi hrvatskoga srednjovjekovlja na narodnom jeziku«, str. 307.

¹¹⁴ *Isto*.

¹¹⁵ Josip BRATULIĆ, Stjepan DAMJANOVIĆ, *Hrvatska pisana kultura*, sv. 1: VIII–XVII. stoljeće, Križevci – Zagreb, 2005., str. 173.

¹¹⁶ Šimun Kožičić Benja (Zadar, 1460.–1536.) bio je modruški biskup, diplomat, pisac, prevoditelj i izdavač, podrijetlom iz zadarske patricijske obitelji Benja. Osnovnu naobrazbu postigao u Zadru, a školovanje je nastavio u Rimu. U Zadru je od 1502. bio kanonik, modruškim biskupom je od 1509., a istodobno do 1516. obnaša funkciju arhiepiskopita na Pagu, a od 1513. do 1521. upravitelj je Senjske biskupije. Nakon pada Modruša pod osmanlijsku vlast odlazi u Vinodol, a potom 1529. u Rijeku, gdje je u svrhu promicanja hrvatskog jezika osnovao glagoljsku tiskaru u kojoj izdaje nekoliko vrlo važnih djela. Do 1531. godine tiska pet glagoljskih knjiga: *Oficij rimski* (molitvenik), *Knjižice krsta* (mali ritual), *Misal hruacki* (misal), *Knjižice od žitija rimskih arhijerov i cesarov* (povijesno djelo o rimskim papama i carevima) i *Od bitja redovničkog knjižice* (priručnik o tome kakav treba biti redovnik). Kožičić-Benja istaknuo se i kao diplomat na dvoru ugarsko-hrvatskoga kralja Vladislava II. Jagelovića. Kao biskup sudjelovao je u Rimu na Petome lateranskom koncilu 1513., a godine 1516. pred papom Leonom X. održao je svoj poznati govor (*De Croatiae desolatione*) o tragičnim zbivanjima i trenutcima koje prolazi njegova domovina i o značaju Hrvatske u obrani Europe te je gorljivo tražio papinu pomoć u borbi protiv Osmanlija. O njemu opširnije vidi: *Hrvatski biografski leksikon* (ur. Trpimir MACAN), sv. 7, Zagreb, 2009., str. 838–841.

¹¹⁷ Josip BRATULIĆ, Stjepan DAMJANOVIĆ, *Hrvatska pisana kultura*, sv. 1, str. 232.

U drugoj polovini XVI. stoljeća (1560.) u Padovi je objavljen molitvenik *Raj duše* (*Hortulus animae*) Nikole Dešića, a njegov središnji dio također čine oficiji Blažene Djevice Marije i marijanske privatne molitve.¹¹⁸

Marko Marulić (1450.–1524.) Blaženoj Djevici Mariji posvetio je sedam od osam religioznih pjesama marijanske i kristološko-mariološke tematike te nekoliko različitih poticajnih priloga u svojim duhovnim poukama i moralno-teološkim raspravama, a preveo je i nekoliko marijanskih himni s latinskog na hrvatski jezik te glasovitu Petrarkinu kanconu *Vergine bella* s talijanskoga na latinski jezik, s ponekim svojim stilskim modifikacijama. Vrlo su značajni njegovi »harvatski versi« u kojima se osjeća njegov teološki vjerodostojan i kršćanski poticajan zanos i osjećaj. Primjerice, u lirskoj pjesmi pod naslovom *Divici Mariji* on izriče pohvale Gospi i pobožno joj se moli da u vječnosti »najde stan« u njezinoj blizini,¹¹⁹ a u poemi *Od uzvišenja Gospina*¹²⁰ u 150 rimovanih dvanaesteraca pomno izlaže kršćanski nauk o Bogorodičinoj svetosti i spasenjskoj ulozi. Marulićev marijanski opus mogao bi se svrstati u našu prvu (kratku) pjesničku mariologiju.¹²¹

Marulićevu marijansku liniju slijedili su i mnogi humanisti poput Jurja Šižgorića (XV. st.), zatim Jakova Bunića (1469.–1534.) i Ivana Polikarpa Severitana (1472.–1530.). Tu su još bili i dubrovački ugledni pjesnici, koji su se utjecali Mariji u svojim pjesmama: Nikola Dimitrović, Nikola Nalješković i Mavro Vetranović te hvarski književnici Hanibal Lucić i Petar Hektorović.¹²²

Izdvojiti ćemo primjer Marulićeva suvremenika i prijatelja – Franu Božićevića Natalisa, koji je u verglijanskim heksametrima ispjevao *Pjesmu u čast Blaženoj Djevici da bi otklonila kugu* (*Ad Beatam Virginem pro remotione pestis*). Povod nastanku pjesme bila je pojava kuge¹²³ koja je Splitom harala 1526.–1527. godine i odnijela oko tri tisuća ljudskih života.¹²⁴ Svih 84 heksametra, od kojih se pjesma sastoji, izražavaju ili zebnju građana zbog pomora ili su pjesnikova molitva upućena Bogorodici da bi svojim zagovorom pomogla u nevolji.¹²⁵ Posljednji stihovi svjedoče o tome:

*Sancta, precor, miserere. Precor dulcissima nostri his memori nos vabidae pestis contundito morsus.*¹²⁶

---

¹¹⁸ Nikola DEŠIĆ, *Hortulus animae (stoye rechi Ray dusse)*, (pr. Franjo E. HOŠKO, Milan MOGUŠ, Josip VONČINA), Rijeka, 1995., str. 91.

¹¹⁹ Iz Marulićeve pjesme *Divici Mariji*: »Zdrava si Marije, zdrav žilju pribili./ Ki u parsi krije tvoj sinak premili;/ Na grišne se smili, puna si milosti,/ Duša k tebi cvili, čuvaj nas žalosti. / Da nam tvoj sin prosti, moli ga kraljice, / Sunčane svitlosti, prisvitla Danice; / Božja nevistice u trojstvu božjemu, / Dobra odvitnice pri sinku tvojemu. / Uzdahu mojemu priklon' uši tvoje, / U grihu mojemu gdi cvilim, Gospoje; / Neka sarce moje vazda želi k tebi, Gdino sveti stoje da najdem stan sebi.« Marko MARULIĆ, *Versi harvacki* (ur. Cvito FISKOVIĆ), Split, 1979., str. 241.

¹²⁰ Marko MARULIĆ, *Versi harvacki*, str. 243–247.

¹²¹ Drago ŠIMUNDŽA, *nav. dj.*, str. 342.

¹²² *Isto*, str. 342–344.

¹²³ Josip MIHOJEVIĆ, *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu od 13. stoljeća do kraja 19. stoljeća*, Zagreb, 1994., str. 16.

¹²⁴ Tomislav RAUKAR, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Split, 2007., str. 159. Broj stanovnika Splita smanjen je s oko 5000 (1525. g.) na svega oko 2000, stoga je stopa demografskog gubitka iznosila oko 60 %. Prema: Pavao ANDREIS, *Povijest grada Trogira I*, Split, 1977.–1978., str. 186, bilj. 54.

¹²⁵ Josip MIHOJEVIĆ, *nav. dj.*, str. 17.

¹²⁶ U prijevodu: Sveta, molim te, smiluj se, premila, molim te imaj nas na pameti: odagnaj ovu moru opake kuge.

6. Bratovštine

Bratovštine se, kao kršćanske organizacije vjernika (laika i svećenika) i kao profesionalne udruge, još od ranoga srednjeg vijeka osnivaju gotovo uvijek s istim ciljem: njegovanje pobožnosti i socijalna zaštita svojih članova.¹²⁷

Što se tiče marijanskih bratovština, kojih veliki broj nalazimo u istočnojadranskim komunama, one su nosile nazive prema crkvama u kojima im je bilo sjedište ili prema otajstvima vezanim uz život Blažene Djevice. Članovi marijanskih bratovština osobito su skrb vodili o već postojećim marijanskim slikama, kipovima, oltarima, kapelama, crkvama i drugim svetištima te su podizali nove sakralne objekte i oltare, nabavljali nove slike i kipove i slično.¹²⁸ Iako su bratovštine po svojoj vrsti bile dvojake: profesionalne (temelje se na podjeli radnih slojeva stanovništva prema vrsti posla ili obrta) i vjerske (utemeljene kroz razne izričaje pobožnosti), one su imale zajedničke karakteristike: okupljale su svoje članove prilikom blagdana, svečanosti, procesija ili sprovoda te su pomagale svoje članove materijalno i socijalno. Pomoć bolesnima i umirućima te ukapanje mrtvih bila je jedna od temeljnih zadataka bratovština. No pojedine bratovštine posebno su se posvećivale ukapanju mrtvih za vrijeme zaraza, kao što je to bio slučaj, primjerice, s Bratovštinom Gospe od Milosrđa na Krku, čiji su se članovi brinuli i za bolesne. Također na Krku postojala je Bratovština sv. Marije čiji su bratimi podigli gradski hospital, ali su se brinuli i za udaju siromašnih djevojaka.¹²⁹

Od XIII. stoljeća razvija se kult Gospe od svetoga ružarija (Gospe Ružarice), koju u Europi i našim krajevima posebno šire dominikanci, nakon utemeljenja svojih samostana po istočnojadranskim komunama. Usporedno s ružarijskom pobožnošću osnivaju se i kruničarske bratovštine (bratovštine svete sv. krunice ili presvetog ružarija). Najstarije bratovštine presvetog ružarija dominikanci osnivaju u Dubrovniku (gdje su postojale dvije takve bratovštine »presvetog rozarija«),¹³⁰ zatim u Splitu, Trogiru i Zadru. Njihovo širenje kulminira nakon bitke kod Lepanta (1571.) i Tridentskoga koncila (1545.–1563.) radi promicanja molitve krunice i organiziranja kruničarskih bratstava.¹³¹ Kruničarske su se bratovštine poslije znatno proširile tako da u XVII. i XVIII. stoljeću postoje gotovo u svakoj župi na Jadranu.

Zadarska komuna posebno se isticala brojem i raznovrsnošću bratovština. U XVI. stoljeću u Zadru postoji deset bratovština koje su usmjerene na pobožnost prema Bogorodici, a od njih su sve nosile nazive vezane uz crkve ili otajstva vezana uz Djevicu Mariju. Jedino je izuzetak Bratovština sv. Jakova apostola, usmjerena prema brizi o hodočasnicima i općenito putnicima.¹³² U razdoblju od XIII. do XVI. st. u Zadru su osnovane sljedeće bratovštine, čiji

¹²⁷ O bratovštinama općenito u Europi i Hrvatskoj vidi: Jacques LE GOFF, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Zagreb, 1998., str. 404–405; Robert N. SWANSON, *Religion and Devotion*, str. 116–122; Irena BENOVSKY, »Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, *Croatica christiana periodica*, XXII (1998.), br. 41, str. 88–96; Mihovil BOLONIĆ, *Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku*, Zagreb, 1975., str. 8–15; Vinko FORETIĆ, »Dubrovačke bratovštine«, *Časopis za hrvatsku povijest*, 1–2 (1943.), str. 16–33; Kosta VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj*, Zagreb, 1899.

¹²⁸ Eduard PERIČIĆ, Bernardin ŠKUNCA, *Čudesnost marijanskih hodočašća*, str. 21.

¹²⁹ Vjekoslav ŠTEFANIĆ, »Bratovštine«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. III, Zagreb, 1942., str. 250.

¹³⁰ O tome: Zvonko DŽANKIĆ, »Dominikanske bratovštine u Dubrovniku«, *Croatica christiana periodica*, br. 56 (2005.), str. 15–32.

¹³¹ Irena BENOVSKI, »Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, *Croatica christiana periodica* 41 (1998.), 137–160., str. 143.

¹³² Vlado CVITANOVIĆ, *Bratovštine grada Zadra, Zadar – Zbornik*, Zagreb, 1964., str. 459–469.

je titular bio vezan uz Blaženu Djevicu Mariju: sv. Ruzarija,¹³³ benediktinaca sv. Marije,¹³⁴ Gospe od Milosrđa,¹³⁵ Gospe od Milosrđa za svećenike,¹³⁶ Blažene Djevice Marije od Ljubavi (svećenička),¹³⁷ Djevice Marije od mira,¹³⁸ Blažene Djevice Marije od Dobre radosti,¹³⁹ Blažene Djevice Marije od Dobre radosti (svećenička)¹⁴⁰ i Neoskrvnjenog začeca Blažene Djevice Marije.¹⁴¹ Iz navedenih primjera razvidno je da su se, dakle, razlikovale laičke i svećeničke bratovštine te da su čak četiri zadarske svećeničke bratovštine bile posvećene Bogorodici.

Kult Djevice Marije izražen tituliranjem bratovština Bogorodicom nije bio karakterističan samo za dalmatinske već i sjevernojadranske komune. Tako se u notarskim spisima bilježnika Martina Sotolića iz Buzeta (1492.–1517.) u više navrata spominje bratovština »Sanctae Mariae Candellarum videlicet Maioris Altaris de Pinguento«¹⁴² crkve »S. Mariae in Strana«¹⁴³ i »S. Mariae de Rotio (Roczio)«.¹⁴⁴ Oltarima, kapelama i crkvama tih bratovština pojedini vjernici ostavljali su darove i određivali oporučne, novčane i zemljišne legate.¹⁴⁵ U sjevernodalmatinskoj komuni Rabu u kasnome se srednjem vijeku spominju sljedeće marijanske bratovštine: Sv. Marije brodograditelja, Sv. Marije u katedralnoj crkvi Sv. Marije Veće i Sv. Marije rapskoga kaptola, koje su bile izuzetno popularne. O tome svjedoče brojna oporučna darivanja, bilo da se radilo o profesionalnoj brodograditeljskoj bratovštini bilo da se radilo o katedralnoj bratovštini. No s obzirom na broj primljenih pokretnina, nekretnina i novčanih legata osobito se isticala katedralna bratovština.¹⁴⁶ Takvih

¹³³ Osnovana je vjerojatno oko 1248., kada su se dominikanci naselili u Zadru. Svrha joj je širenje pobožnosti svete krunice. Pravila su joj 1604. potvrdile crkvene, a 1621. državne vlasti. Vidi: Vlado CVITANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 463.

¹³⁴ U izvorima se javlja 1346. godine. Vidi: Vitaliano BRUNELLI, *Storia della citta di Zara*, sv. I, Venecija, 1913., str. 52; Vlado CVITANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 464.

¹³⁵ Postojala je prije 1461. u crkvi Gospe od Snijega tik uz gradske bedeme. Kada je ta crkva oko 1570. porušena zbog utvrda, bratovština je naredbom crkvenih vlasti 1574. prešla u crkvu sv. Mihovila (*intra moenia*). Carlo Federico BIANCHI, *Zara christiana*, sv. I, Zara, 1877., str. 492–493.; Vlado CVITANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 464.

¹³⁶ Prvotno se zvala Djevice Marije od dobre radosti. Ustanovljena je 1493. u crkvi del Buon Gaudio, blizu Terraferma, koja je porušena 1704. Vlado CVITANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 465–466.

¹³⁷ Ova bratovština svećenika postojala je početkom XVI. stoljeća u crkvi sv. Marije Velike, a kad je ta crkva 1570. porušena, prenijela je svoje sjedište u crkvu sv. Donata s dobro poznatom slikom BDM od Očišćenja. Godine 1594. potvrdio ju je nadbiskup Molin. Carlo Federico BIANCHI, *Zara christiana*, sv. I, str. 483–484.; Vlado CVITANOVIĆ, *nav. dj.*, 466.

¹³⁸ Stalno je postojala u XV. stoljeću, i to u istoimenoj crkvi u Varošu Sv. Martina. Kad je njezina slika, Gospa od Snijega, prenesena 1567. u današnju crkvu sv. Šime, i ta se bratovština tamo preselila. Carlo F. BIANCHI, *Zara christiana*, sv. I, str. 497.; Vlado CVITANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 464–465.

¹³⁹ Postojala je od davnine u staroj crkvi sv. Marije Velike. Od 1570. prenesena je u crkvu sv. Roka. Carlo F. BIANCHI, *Zara christiana I*, str. 487.; V. CVITANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 466.

¹⁴⁰ Ova peta svećenička bratovština ustanovljena je 8. XI. 1510., a organizirana je 1. I. 1517. Članovi su joj bili svećenici i kanonici koji su vršili službu u katedrali. Carlo F. BIANCHI, *Zara christiana*, sv. I, str. 482–483; ISTI, *Fasti di Zara, Zadar*, 1888., str. 70; Vlado CVITANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 467.

¹⁴¹ Postojala je u crkvi sv. Stjepana (danas sv. Šime) u prvoj polovini XVI. stoljeća, kako nam to pokazuje natpis na procesionalnom raspelu, koje se nalazi u istoimenoj crkvi. Vlado CVITANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 467.

¹⁴² Mirko ZJACIĆ (pr.), »Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotolića (Registrum imbreviaturarum Martini Sotolich notarii Pinguentini) 1492–1517. godine«, *Monumenta historico – juridica Slavorum meridionalium*, vol. XIII, Zagreb, 1979., str. 295–507., dok. 15a, str. 334; 36a, str. 359–360; dok. 43, str. 368–369.; dok. 83, str. 413–414.

¹⁴³ *Isto*, dok. 51a, str. 379; dok. 94a, str. 428; dok. 123a, str. 461; dok. 153, str. 491.

¹⁴⁴ *Isto*, dok. 44a, str. 370–371; dok. 109, str. 443; dok. 111a, str. 446.

¹⁴⁵ *Isto*, dok. 142, str. 481; dok. 145, str. 483; dok. 109, str. 443.

¹⁴⁶ Meri KUNČIĆ, *Život i djelatnost obrtnika i umjetnika u rapskoj komuni u drugoj polovici 15. stoljeća*, doktorska disertacija, Zagreb, 2010.; Ivan PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesane*, Rab, 1989., str. 43–45.

primjera testamentarnog darivanja za pojedine oltare ili crkve kao i bratovštine posvećene Djevici Mariji nalazimo duž čitave jadranske obale.

Članovi marijanskih bratovština redovito sudjeluju u proslavama blagdana, održavanjem pučkih pobožnosti, u javnim procesijama i hodočašćima te su time bili aktivni sudionici u javnom i svakodnevnom životu komuna. Primjerice, na Svijećnicu (Očišćenje Marijino ili Prikazanje Gospodinovo u hramu), u šibensku bratovštinu Majke od Milosrđa, primali su se novi članovi i tom prilikom odvijala se tzv. *festa nostra ili festa principale*. Novi članovi sudjelovali bi u ovoj svečanosti i za to su dobili jedan kruh i zelenu svijeću. Uoči samog blagdana Svijećnice svake je godine organizirana procesija ulicama grada, u kojoj bi bila nošena Gospina slika.¹⁴⁷

Statuti bratovština gotovo su uvijek bili nalik jedan drugome, osim u onim točkama koje propisuju posebne zadatke za pojedinu bratovštinu, što je proizlazilo iz činjenice da li se radilo o profesionalnim ili pobožnim bratovštinama kao i iz činjenice kojemu je svetačkom kultu bratovština bila posvećena. Opća mjesta u njima bila su isticanje sveca ili pobožnosti kojoj bratovština posebno služi, bratimske i sestrijske obveze na dan zaštitnika i na druge blagdane, posebne dužnosti bratima i sestrima ovisno o potrebi same bratovštine, propisi za slučaj smrti bratima (uvijek ga moraju sva braća sprovesti s molitvama, pobožnostima, misama), obveze davanja ručka članovima i siromašnima barem jednom godišnje. Osobito su pažljivi propisi o upravljanju pokretnim i nepokretnim dobrima bratovštine.¹⁴⁸ Vrlo je zanimljiv sadržaj matrikule (statuta, pravilnika) Bratovštine sv. Marije Grebačke (*Suete Marie Grebasche*) od 16. studenoga 1574., a koja je djelovala na otočiću Krapnju (u šibenskom akvatoriju) i čiji se prijepis iz 1719. godine čuva u krapanjskome franjevačkom samostanu.¹⁴⁹ Na samome početku matrikule, nakon invokacije i datacije, zapisano je sljedeće: »V pocetach dachle Suemoguchi (?) ozgor receni mi schupgleni pocinglemo brathia suete Dive Marie Maiche Bozie coiu stuiemo i zaziuamo, na koye ime ostauagliamo ozdola podpisane capitule da se imaju obsluseuati pod penu ozdola pisanu u urime suetoga oca pape Paula petoga i tacoyer priuedroga duzda mletaskoga gospodina Christofora i gospodina Stipana Malipiera chneza sibensc.«¹⁵⁰ Dakle, riječ je o pobožnoj bratovštini čiji je titular Majka Božja i iz čijega se pravilnika može uočiti da je posebno vodila brigu o svojim najpotrebnijim i najsiromašnijim članovima koji su živjeli u neimaštini te je propisivala određene obrasce ponašanja u skladu s kršćanskim i društvenim normama, ali i društvenim interesima. Tako se iz jedne odredbe matrikule spomenute bratovštine saznaje da je članarina iznosila jedan dukat. Nakon očeve smrti u bratovštinu se primao njegov sin, nakon što je dostigao *aetas legitima*, odnosno 12 godina, i u znak učlanjenja plaćao je star ulja.¹⁵¹ Siromašnoj udovici pokojnog bratima braća su bila dužna obrezati i opkopati vinograd, a ona, ako može, daje im samo hranu. Bratimi su bili obvezni otići po mrtvoga člana ako bi se radilo o udaljenosti 25 milja kopnom i 50 milja morem. Naravno, u nekim od tih slučajeva radilo se zasigurno o putovanju (poslovnom ili

¹⁴⁷ Irena BENYOVSKI, »Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima«, str. 156.

¹⁴⁸ *Enciklopedija Jugoslavije*, III, Zagreb, 1962., *Bratovštine*, str. 250.

¹⁴⁹ Krsto STOŠIĆ, *Sela šibenskoga kotara*, Šibenik, 1941., str. 252.

¹⁵⁰ *Isto*.

¹⁵¹ Star je šuplja mjera za žito i sol te za tekućinu (vino i ulje). U XV. stoljeću u Šibeniku je 1 star ulja = 35, 323 litara ili oko 38, 78 kg. Vidi: *Knjiga Statuta zakona i reformacija grada Šibenika* (ur. Slavo GRUBIŠIĆ), Šibenik, 1982., str. 399.

trgovačkom) nekog člana, ali je moguće da se ta odredba odnosi i na distriktualne članove bratovštine. Ako bi netko ukrao predmet vrijedan 14 solida (i više), isključilo bi ga se iz bratovštine.¹⁵² Također, iz bratovštine bi se izbacivalo člana koji bi uz zakonitu ženu imao priležnicu. Kada bi se obavljali zajednički sezonski radovi u polju ili vinogradu koji je pripadao bratovštini, svaki član bratovštine morao je doći na rad. Nadalje, onaj tko bi udario oca, majku ili bratima nije se mogao primiti za člana bratovštine. Na mladu nedjelju svaki je bratim bio dužan doći u crkvu i upaliti svijeću. »Bakar« je bio dužan razdijeliti svijeće, pripremiti drva, ispeći janjce i dr. Za siromašnoga bratima ili sestru davalo bi se iz bratovštinske blagajne do pet libara (oko 1 dukat). U mlinicu za ulje svaki je bratim bio dužan donijeti masline. Prema čl. 24. franjevci u Krapnju nisu smjeli držati mlinicu za ulje, jer bratovština ima svoju, ali im je bila dužna davati 12 starih ulja. Uprava bratovštine birala se svake godine.¹⁵³

Najstariji hrvatskim jezikom pisani statut bratovštine titulirane Blaženom Djevicom Marijom jest onaj, vjerojatno sredinom XV. stoljeća preimenovane u Bratovštinu Svetoga Duha iz Baške, pisan glagoljicom.¹⁵⁴ Također je sačuvan statut Bratovštine sv. Marije (Gospe od Rašelja) u Zlarinu iz 1458. godine, pisan hrvatskom čakavštinom i latinskim pismom.¹⁵⁵

Blažena Djevica Marija, zajedno sa svecima zaštitnicima pojedine komune, dobiva središnje mjesto u likovnom stvaralaštvu i ikonografskom sadržaju razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka. Naime, u tom razdoblju nastaje ponajviše slika »zavjetnoga karaktera«, koje se postavljaju po crkvama i oltarima, kao vidljiv znak zahvale pojedinca ili čitave zajednice vjernika za ukazanu božansku intervenciju, zagovorom i posredništvom (*intercessio*) Majke Božje ili sveca zaštitnika. Istodobno, zavjetna slika, izložena na vidljivo mjesto, podsjetnik je na protekla stradanja i upozorenje da treba ustrajati u štovanju kulta. Zavjetne slike također su se davale izraditi kao preventiva kojom bi se spriječile vanjske prijetnje nad pojedincem ili zajednicom.¹⁵⁶ Sakralne slike u marijanskim svetištima i crkvama, radovi domaćih i stranih majstora, često su ostavljane kao zavjet za tjelesno ili duševno ozdravljenje te spas duše roditelja ili drugih članova obitelji ili kao zavjet zajednice u potrazi sa spasom od neprilika koje bi zadesile čitavu komunu. S druge strane, slike koje su prikazivale pojedine segmente iz Isusova i Marijina života, a koje su krasile zidove crkava, bile su svojevrsna ilustrirana Biblija (*Biblia pauperum – Biblija ubogih*) za one koji nisu znali čitati. Takav je primjer iz bratovštinske crkve sv. Marije na Škrilinah (Beram), koju je freskama oslikao Vincent iz Kastva ukrasivši cijelu crkvu prizorima iz života Blažene Djevice Marije i Isusa. Dvije su velike freske preko cijeloga zida: *Ples mrtvaca*¹⁵⁷ i *Poklonstvo kraljeva*.¹⁵⁸

---

¹⁵² U XV. stoljeću 14 solida je bila vrlo mala svota i iznosila je samo 0,12 dukata.

¹⁵³ O navedenim odredbama vidi u: Krsto STOŠIĆ, *Sela šibenskoga kotara*, str. 252.

¹⁵⁴ Taj je statut objavljen. Vidi: Ivan MILČETIĆ, »Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika«, *Starine*, sv. 25, Zagreb, 1892., str. 138–151.

¹⁵⁵ *Enciklopedija Jugoslavije*, III, str. 250–251; Krsto STOŠIĆ, *Sela šibenskoga kotara*, str. 186.

¹⁵⁶ Meri KUNČIĆ, »Uloga votivnih (zavjetnih) slika u svakodnevnici stanovnika dalmatinskih komuna na koncu srednjeg vijeka«, *Kolo – časopis Matice hrvatske*, 2006., br. 4, str. 276.

¹⁵⁷ Riječ je o fenomenu tzv. *dance macabre* (njem. Todtentanz), ikonografskoj temi proširenoj u zapadnom sakralnom slikarstvu od XV. stoljeća. Vidi više: <http://www.newadvent.org/cathen/04617a.htm> sub voce: *Dance of death*. Istarska crkva u Beramu sv. Marije na Škrilinah jedna je od vrlo rijetkih primjera u Hrvatskoj. O tome: Branko FUČIĆ, *Vincent iz Kastva*, Zagreb, 1992.; Branko FUČIĆ, *Istarske freske*, Zagreb, 1963.; O tome više: <http://www.lzmk.hr/izdanjeZavodNatuknica.aspx?id=86> sub voce: *Ples mrtvaca*.

¹⁵⁸ Josip BRATULIĆ, Stjepan DAMJANOVIĆ, *Hrvatska pisana kultura*, sv. 1, str. 171.

7. Toponimi sv. Marije

Pojedina mjesta na obali dobivala su ime u čast Blažene Djevice Marije, koju se častilo kao zaštitnicu toga mjesta. Tako se kroz srednji vijek otok Kornat naziva *Insula Sanctae Mariae* ili u hrvatskoj inačici Stomorin otok, dobivši ime po titularu crkve sv. Marije građene ispod bizantske utvrde Turete.¹⁵⁹ Na tom lokalitetu nalazi se i crkva Gospe od Pohoda, u narodu poznata kao »Gospa od Tarca«. Latinski toponim za Kornat – *Incoronata* možda bi mogao potjecati od Marijine krune – krune Kraljice neba. U pučkoj se tradiciji za kornatsko otočje do danas sačuvao naziv Krunarski otoci.¹⁶⁰ U istarskome moru talijanski putopisac i katograf Giuseppe Rossacio (1530.–1620.) u svom djelu *Viaggio* iz 1598. godine spominje otok Verudu – južno od Brijuna, za koji kaže da se zove *Isola di Santa Maria de gratia* (otok sv. Marije od milosti).¹⁶¹ U bokokotorskom zaljevu, u XV. stoljeću peraštanski su pomorci u čast Gospi umjetno nasuli otočić (Gospa od Škrpjela) te na njemu podigli zavjetnu crkvu Marijina uznesenja (građena i nadograđivana u razdoblju od XV. do XVII. stoljeća).¹⁶²

8. Zaključak

Pod promijenjenim političkim, ekonomskim, društvenim, vjerskim i zdravstvenim okolnostima od XIII. stoljeća sve je više zamjetan procvat kulta Bogorodice, i u Zapadnoj Europi i na hrvatskim prostorima. Kult štovanja Djevice Marije preobražava je u vrhovnu zagovornicu čitavoga puka protiv raznih nedaća kao što su glad, rat, bolesti i drugo.

U ranome srednjem vijeku promicatelji marijanske pobožnosti bili su benediktinci, ali je vrhunac štovanja marijanski kult doživio u razvijenom i kasnome srednjem vijeku kroz propagandu prosjačkih redova (franjevci koji promiču kult Bezgrješne i dominikanci koji promiču kult Gospe od ružarija). Na ukorijenjenost Bogorodičina kulta na istočnoj jadranskoj obali kroz cijeli srednji vijek ukazali smo analizirajući različite aspekte pobožnosti prema Mariji: od podizanja crkava, kapela i svetišta, u kojima su se Mariji često ostavljali zavjetni darovi (*ex voto*), preko hodočašća u Marijina svetišta (Trsat, Loreto, Recanati) do osnivanja bratovština vezanih uz ime i pobožnost prema Blaženoj Djevici Mariji. Posljedica procvata marijanskoga kulta bila je i sve jača pisana produkcija narativnih i poetskih djela. Zapis marijanskih molitava i ukorjenjivanje molitvene prakse (Juraj Šižgorić, Marko Marulić, Frano Božičević Natalis, Petar Hektorović i drugi) kao i proslave različitih blagdana vezanih uz Marijino ime (spominju se posebice u statutima komuna i bratovština), u pučkoj pobožnosti imali su veliku snagu okupljanja čitave komune oko nebeske zaštitnice, posebno u vrijeme ratova i pošasti. Konačno, ne manje važan izraz snaženja marijanske pobožnosti u ovom razdoblju predstavlja i intenzivna sakralna produkcija s prikazima marijanskih ikonografskih tema.

¹⁵⁹ Tako se u poslovnoj knjizi Donata Matafarisa od 14. veljače 1455. godine spominje upravo Kornat kao *insula Sancta Maria, cio e Stomorin otok*. Državni arhiv u Zadru, Spisi obitelji Matafar, kut. 1., sv. 1, fol. 4a.

¹⁶⁰ Josip FARIČIĆ, Zdenko SIMIČIĆ, »Kornati na starim geografskim i pomorskim kartama«, *Kartografija i geoinformacije* IV (2005.), br. 4, str. 63.

¹⁶¹ Milorad PAVIĆ, »Plovidbena ruta sjevernim Jadranom u izolaru Giuseppea Rosaccija«, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru* 42 (2000.), str. 179.

¹⁶² Ivo STJEPČEVIĆ, *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast, 2003., str. 383–384.

Summary

THE INFLUENCE OF THE VIRGIN MARY CULT ON SOME ASPECTS OF DEVOTION AT THE EASTERN ADRIATIC COAST IN THE HIGH AND LATE MIDDLE AGES

Author discusses the phenomenon of the Virgin Mary cult revival along the eastern Adriatic coast during the High and Late Middle Ages, with the special emphasis to the various aspects of devotion. Some aspects of this devotion of the Holy Virgin included pilgrimages to various Marian sanctuaries along the Adriatic coast, especially to Trsat, Loreto, Recanati, and Caleno. During the thirteenth century these shrines became numerous, and this phenomenon was closely connected with the strengthening of the Marian cult within theology, as well as, regarding the canon law, and in the everyday laic piety. Moreover, this is quite evident in the contemporary sacral art. Namely, from the time of the Gothic period one can trace stronger influence of the Marian iconography in the sacral and votive paintings in churches and monasteries, as well as, in the private chapels of rich nobility. Hereafter the cult of the Holy Virgin transformed her into universal advocate of all the people against various grievances, such as famine, war, sickness etc. On the other hand, this cult strengthening is also visible in the production of narrative literature and poetry. By the same token, author investigates emergence and recordings of the Marian prayers, as well as, rooting of the prayer practices in the works of Juraj Šižgorić, Marko Marulić and Frane Božičević Natalis. Furthermore, author has researched the festivities connected with the name of Virgin Mary that can be found in the communal records, legal documents, and in the medieval statutes of towns and fraternities. These festivities were quite significant in daily life since the cult of the heavenly protector could consolidate entire community, especially in the times of war or other gravities. Intensity of this spiritual and religious tendency of late medieval man towards Holy Mary, as the first and the most powerful Christian advocate in the eyes of the Lord, can be traced also through the votive gifts to the Marian shrines. These gifts were kind of covenant for corporal or spiritual healing, and salvation of parents or other family members. Similarly, author has investigated emergence of the Marian fraternities along the eastern Adriatic coast, and tried to reveal social and professional structure of their members, especially regarding the specific characteristics of the Marian piety.

KEY WORDS: Virgin Mary cult, eastern Adriatic, Middle Ages, devotion, ecclesiastical history.